

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

BARBARA CESAR

mentor: izr. Prof. dr. Aleš Debeljak
somentor: red. prof. dr. Marko Uršič

**UNIVERZALNI BOŽJI POGLED PRI KUZANSKEM
IN UNIVERZALNI POGLED KAMERE**

diplomsko delo

LJUBLJANA 2004

KAZALO:

1. UVOD	1
2. NIKOLAJ KUZANSKI	5
2. 1 SODOBNE MISLI POZNO- SREDNJEVEŠKEGA MISLECA	5
2. 2 RAZLIČNOST JE ISTOST ALI SOVPADANJE NASPROTIJ	6
2. 3 O BOŽJEM POGLEDU	8
3. BOG KOT NADZORNIK	16
3. 1 NADZOROVANJE	16
3. 2 ORWELLOV VELIKI BRAT	17
3. 3 BENTHAMOV PANOPTIKON	18
3. 4 PRIMERJAVA BOŽJEGA POGLEDA IN PANOPTIKONA	19
3. 5 PRINCIP NADZOROVANJA PRI FOUCAULTU	24
3. 6 ELEKTRONSKI PANOPTIKON	26
3. 7 IGRALCI PRED OBJEKTIVOM NADZORNIH KAMER	33
3. 8 SOVPADANJE POZITIVNIH IN NEGATIVNIH UČINKOV POGLEDA KAMERE	39
4. ZAKLJUČEK	42
5. VIRI IN LITERATURA	45
6. PRILOGA	47

1. UVOD

Ko sem bil še majhen, sem se pogosto spraševal, če res obstaja dobri Bog, ki vse vidi, in kako mu vendar uspe, da ničesar ne pozabi: ne gibanja vsakega oblaka na nebu, ne vseh gibov in korakov slehernega med nami, ne sanj vsega sveta... Rekel sem si: nemogoče si je predstavljati, da tak spomin obstaja, še bolj žalostno in nemogoče pa je pomisliti, da ne obstaja, da se vse izgublja v pozabi. Ta otroška domišljija me še vedno preganja: neskončno velika je torej zgodovina pojavov, a neskončno drobna zgodovina podob, ki preživijo.

(Wim Wenders v Pelko, 1994: 65)

Premišljevanje o univerzalnem pogledu, ki zmore zaobjeti vse in vsakega izmed nas ter ga zapisati v debelo knjigo zgodovine podob, se morda zdi za kulturološko študijo neresno in irelevantno. Pa vendar se je smiselno vprašati, ali je mogoče, in če, kako bi lahko to, kar je izraženo skozi podobe domišljije in alegorije, zapisali z razumsko razložljivimi dejstvi. Wittgenstein se je izrazil takole:

"Vsi religiozni pojmi imajo videz, kakor da bi bili uporabljeni kot prispodobe in alegorije. Kajti, če o Bogu rečemo, da vidi vse in če pred njim poklekne in molimo, se zdi, da vsi naši pojmi in naša dejanja spadajo v obsežno in zapleteno alegorijo, ki ga predstavljajo kot kakega človeka, ki ima veliko moč, katerega milosti si želimo. (...) Vendar, prispodoba mora biti vselej prispodoba nečesa: nekaj mora nastopiti kot podoba za nekaj drugega. In če neko dejstvo lahko opišem s pomočjo prispodobe, moram biti tudi sposoben opustiti prispodobo in opisati fakte brez nje" (Wittgenstein v Hribar, 2000: 289).

V pričujočem diplomskem delu smo sledili prav tej, pogojno rečeno, metodi. Kako je mogoče razložiti občutenje človeka in njegovo čudenje nad tem, da ga nekaj silovitega in nerazložljivega spremlja, opazuje in vodi. Da ga včasih navdaja z občutkom pomirjenja, ljubezni in udobja, spet drugič s strahom in neprijetnim občutkom, ker vidi in ve tudi tisto, česar se sramujemo. V diskurzu religije bi to lahko

pripisali določenemu bogu¹. Ker pa tudi religija po Ošlaju ni nič drugega kot človek v svoji aktivni razpetosti med svetom in svetim, med naravo in bogom oz. je religija najširši eksistencialni opis človeka v njegovem delovanju in želji po preseganju in dopolnjevanju, moramo za pojasnitev zastavljenega vprašanja izbrati drugačno razlago. Takšno, ki jo zahteva Wittgenstein - z razložljivimi fakti. Kaj torej pomeni prispodoba univerzalnega božjega pogleda, o kateri je že pred stoletji razmišljal Nikolaj Kuzanski, in ali jo je mogoče preslikati tudi v druge kontekste ter z njo razložiti sodobne kulturološke in sociološke fenomene.

Božji pogled v nalogi ni mišljen kot pogled konkretnega boga, ki pripada natančno določeni religiji, pač pa gre za "tisto nekaj", kar človeka obvladuje in mu, če se izrazimo z besedami Rudolfa Otta, zbuja občutek strahospoštovanja. Božji pogled je mišljen kot tisto 'nekaj', kar vse vidi, je povsod prisotno in ve več, kot je človek sposoben videti, vedeti in si zapomniti. Ključni moment našega razmisleka je torej poskus, da bi s konceptom univerzalnega pogleda, ki mu lahko pritikamo božje attribute, razložili tudi današnje fenomene, ki vedno bolj temeljijo na vizualnem dojemanju in razlagi sveta. Oko je tisto čutilo, ki iz vsega čutnega dela nečutno. Vizualni človek lahko z očmi, ki mu omogočajo posredovati kontakt na daljavo, vnaša distanco. Distanco, bodisi med dva človeka ali pa človeka in predmet. S pogledom opazujemo odkrito ali na skrivaj.

Danes se z razvojem tehnologije in medijev, ki na nov način posredujejo podobe in sporočila, bolj kot kadarkoli prej potrjuje teza, da je človek vizualno bitje, saj gre razvoj prav v smer posredovanja vizualnih podob. Televizija, internet in mobilna telefonija s slikovnimi sporočili človeku prinašajo dogodke in slike z drugega konca sveta v dnevno sobo ali na prenosni računalnik oz. telefon kadarkoli in kamorkoli. Zdi se, da se je pogled kamere ali objektivna mobilnega aparata iztrgal časovnemu in prostorskemu okviru ter se razširil v povsod navzočo prisotnost. Ob tem se nam ponuja primerjava s konceptom univerzalnega božjega pogleda. Božji pogled se je danes transformiral v kamere, ki naredijo vidno tisto, kar bi bilo sicer našim očem skrito oz. niti ne bi vedeli da obstaja. Ne le, da so danes kamere vseprisotne, ampak jim lahko pripišemo tudi sposobnost, da tako kot božji pogled človeku podeljujejo obstoj. Za druge, ki me sicer ne poznajo, lahko obstajam samo takrat, ko me kamere

¹ bog pišemo z malo v vseh primerih, zato ker ne govorimo o točno določenem bogu neke religije, pač pa kot o občem terminu. Veliko začetnico uporabljamo le tam, kjer citiramo ali povzemamo.

naredijo vidnega. Za dogodke in ljudi, ki so na drugem koncu sveta, vem zato, ker je to zame in za druge posnela televizijska kamera, sicer ti dogodki in ti ljudje zame ne bi obstajali. Za primer vzemimo televizijski program CNN, za katerega Nicholas Mirzoeff zapiše, da se postavlja v vlogo objektivnega posrednika podob: "CNN vidi samega sebe kot globalni nadzorni program za zahodne gledalce. Prav tako kot nadzornik nad zaporniki v imaginarnem zaporu poznanem pod imenom panoptikon" (Mirzoeff, 2002: 1).

Skušali bomo ugotoviti, ali se lahko strinjamo s tezo, da za druge obstajam le kolikor sem viden oz. kot zapiše filozof Berkeley '*Biti je biti zaznan*', ter ali ta teza vzdrži tudi v sodobnem kontekstu univerzalnega pogleda kamere. Za boljšo predstavbo bomo poleg teoretičnega razmisleka vzeli tudi nekaj konkretnih primerov.

Ko govorimo o pogledu kamere, moramo natančno določiti, za katero kamero gre. Kajti znotraj tega se odpira vrsta možnosti za raziskovanje. Lahko govorimo, prvič: o filmski kameri, ki ustvarja podobe neke povsem fiktivne zgodbe. Drugič: o televizijskih kamerah, ki na svoj trak zabeležijo novinarske prispevke o dogodkih, ki so se zares zgodili na drugem koncu sveta. Danes je vedno bolj popularen tretji tip pogleda kamere, to je skrita televizijska kamera. Ker ljudje ne vedo, da jih opazuje oko kamere se obnašajo spontano, brez vnaprej napisanih scenarijev, na drugi strani pa gledalci radi opazujejo reakcije ljudi v situacijah, v katerih bi se prav lahko znašli tudi oni sami. Ker kamera danes postaja vedno bolj razširjena in dostopna, je oko kamere lahko navzoče tudi v zasebnem prostoru, v naših hišah, stanovanjih. V intimnih prostorih, kjer sicer mislimo, da smo skriti pred radovednimi pogledi nezaželenih opazovalcev. Govorimo lahko o četrtem tipu pogleda kamere. Gre za *voyeurje*, ki v lastno zabavo na skrivaj opazujejo in snemajo. Takšnih primerov je vedno več, saj tudi majhne prenosne kamere (bodisi navadne ali digitalne) postajajo razširjen in cenovno dostopen pripomoček.

Ob tem se nam mimogrede vsiljuje zanimivost, ki zadeva sam izvor besede kamera. V latinskem in italijanskem jeziku je *camera (obscura)* izraz za sobo, zaprt, zatemnjen prostor med štirimi stenami, komora. Morda to na nek način napeljuje na pogled znotraj - znotraj naših stanovanj in znotraj človeka samega. Vendar takšnega jezikovnega ujemanja gotovo ne gre posploševati in iz njega izpeljevati primerjav, gre le za zanimiv asociacijski preblisk.

Ostane nam še zadnji tip pogleda kamere; to so posebne kamere, ki so namenjene varovanju in nadzoruванju ter za sankcioniranje prepovedanih dejanj. Nameščene

so na ulicah in drugih javnih površinah. Z njimi upravljajo bodisi vladne institucije, varnostne službe ali zasebniki. Lahko so nameščene tako, da so vidne in ljudje vedo, da jih v prostoru snema kamera, v nekaterih primerih pa je kamera skrita.

Brskanje po literaturi in iskanje vzporednic z univerzalnim pogledom boga in univerzalnim pogledom kamere nas je v največji meri peljalo prav v smer pogleda nadzornih kamer. Tu se najbolj jasno izrisuje moment presežne in močne instance, ki nas ščiti in varuje pred slabimi dogodki ter hkrati kaznuje tisto, kar ni dovoljeno. Treba je zapisati, da je to le ena od možnih smeri približevanja k univerzalnemu pogledu, tista, kjer *veliki isti*, ki tiči v človeku samem, ni tako izrazit, čeprav je miselni poudarek Nikolaja Kuzanskega najbolj pronicljiva ravno na tej točki.

Naloga je razdeljena na dva dela. V prvem je podrobneje predstavljen univerzalni božji pogled, kot si ga je že pred stoletji zamislil Nikolaj Kuzanski. V drugem pa poskušamo historično, vse do danes, vleči vzporednice s podobnimi koncepti, ki so jih razvijali poznejši filozofi in sociologi. Koncept, ki ga je razvil Kuzanski, v nekaterih točkah nikakor ne more premostiti časovne ovire in se povsem približati sodobnemu dojemanju pogleda kamere. Zato so, kjer je to potrebno, sproti navedene tudi razlike in pasti, na katere moramo biti pozorni. Vsekakor nas to ne sme odvrniti od zastavljene naloge, čeprav se zdi prebiranje tekstov avtorjev, živečih v starem, srednjem veku ali v renesansi, staromodno in že tisočkrat prebrano. Vendar pa človek ostaja v vseh obdobjih enako človeški, njegove potrebe, občutenja in vedoželjnost se v časovnem okviru ne spreminjajo prav dosti. In ne le to, nekateri tovrstni avtorji so presenetljivo sodobni in preroški. Pri tem ne gre za Newtonovo frazo, da smo vsi mi le palčki na ramenih velikanov, ampak da nekatere teorije starejšega datuma še vedno lahko uporabimo kot koristno orodje za razlago sodobnih socioloških in kulturoloških fenomenov. Eden takšnih piscev je tudi Nikolaj Kuzanski (1401-1464).

2. NIKOLAJ KUZANSKI

2. 1 SODOBNE MISLI POZNO- SREDNJEVEŠKEGA MISLECA

Filozof, teolog, menih, po formalni izobrazbi pa pravnik Nikolaj iz nemškega mesta Kues (*lat. Cusa*) je s svojimi inovativnimi mislimi navduševal že Descartesa, Bruna, Keplerja in druge avtorje. Pa vendar: "(...) kot pravilno ugotavlja Koyré, ne smemo v njih videti tiste fizikalne in matematične prekretnice, na kateri sta dejansko zrasli mehanicistična paradigma in dinamika nove znanosti" (Škamperle v Kuzanski; 1997:101). Gre preprosto za vsebinsko prepričljive misli in spekulativne metode, ki se nanašajo na kozmologijo in predvsem na teologijo.

Univerzalni božji pogled se opira na religiozno izkustvo. Za Kuzanskega je religija ena sama in je dana skozi religiozno formo, ki se pri različnih ljudeh, ljudstvih, kulturah udejanja na različne načine. Vsaka religija ima drugačne obrede in časti bogove z različnimi imeni, vendar to ni nič slabega, saj gre le za čutna znamenja vere, ki so podvržena spremembam. Tisto kar šteje, je njihova vsebina in ta je v principu povsod ista. Povsod gre za istega nespoznanega boga in vsakemu posameznemu bitju se razodeva na tak način, da ga on sam lahko uzre po svojih zmožnostih. "Bog, ki ostaja nespoznat, je človeka poklical z različnimi imeni" (Škamperle v Kuzanski, 1997: 107). Kuzanski se je zavzemal za verski mir² in je menda predlagal, da bi v Jeruzalemu organizirali konferenco modrih mož različnih narodov in ver. Če si ob tem drznemo dodati še aktualen komentar, lahko zapišemo, da bi bila tudi v pričujočem 21. stoletju, več kot potrebna takšna konferenca, da bi se v vojaško obleganem Izraelu zbrali modri ljudje različnih narodov in verstev. Vendar se zdi, da je danes takšnih "modrih mož" vedno manj - ali pa so, vendar njihova beseda na žalost ne preglasi orožja in človekove omejenosti. Na površje ne priplavajo več niti argumenti, s katerimi je o verski toleranci, konec 17. stoletja, prepričeval Locke v delu "Pismo o toleranci". Jasno zapiše, da se človek ne sme postavljati v vlogo rabsodnika o božjih stvareh. Ljudje nimajo pravice drugim določati, katera religija je edino prava in dobra.

Nikolaja Kuzanskega je čut za človeka in njegovo dostojanstvo skozi miselni tok pripeljal do ideje o verski strpnosti že pred t. i. evropskim preporodom - renesanso.

² več o verskem miru glej tudi Blum, 2001: 231

2. 2 RAZLIČNOST JE ISTOST ALI SOVPADANJE NASPROTIJ

V svoji, za tedanji čas drzni misli je poudarjal, da podobo sveta vsakega opazovalca določa izključno njegovo mesto v kozmosu in ker je vsako takšno mesto partikularno in relativno, zase ne sme zahtevati privilegiranega oz. edinstvenega statusa. Treba je dopustiti različne podobe sveta, ker so med seboj popolnoma enakovredne, pa čeprav se zdi, da si nasprotujejo. Bog, kot ga pojmuje Kuzanski, namreč v sebi združuje vsa nasprotja. Ker je večji, kot ga lahko izrečemo, večji, kot ga lahko imenujemo in večji, kot si ga lahko zamislimo³, ne dopušča nobenih nasprotij, oz. nasprotja v sebi združi v absolutno enost in vse kar govorimo o bogu se v resnici ne razlikuje med seboj. Takole zapiše v svojem delu O Božjem pogledu:

Nadalje pazljivo prisluhni, da se vse izjave o Bogu zaradi najvišje preprostosti Boga ne morejo razlikovati med seboj, četudi mu iz takšnih ali drugačnih osnov pritikamo takšne ali drugačne oznake. Bog pa, ki je absoluten smisel vseh izraznih smislov, v sebi zaobsega vse smisle In zato je rečeno, da je cela teologija postavljena v krog, ker se ena od lastnosti pripisanih Bogu, potrjuje iz druge. Pri Bogu je imeti enako kot biti, gibati enako kot stati, teči enako kot mirovati, in tako velja tudi za vse ostale attribute. Tako kot mu lahko na eni osnovi pripišemo, da se giblje, in na drugi, da stoji, vendar različnost bistev, kot mi dojemamo različnost, ki ni istost sama, v Bogu ne more obstajati, ker je sam absolutno bistvo, v katerem je vsa drugost enost in vsa različnost istost (Kuzanski, 1997: 11).

Če si v življenju ničesar ni mogoče predstavljati brez nasprotja (veliko - majhno, noč - dan, življenje - smrt, budnost - spanje,...) potem se, po Kuzanskem, v Bogu vsa, tudi najbolj razvidna nasprotja, približajo druga drugemu in sovpadejo v eno (*coincidenta oppositorum*). To na prvi pogled zveni nemogoče in abstraktno, zato si pomaga z matematiko - natančneje, z geometrijo. Sploh se je Kuzanski najraje posluževal matematičnega načina spoznavanja in je iz matematičnih teorij izpeljeval

³ Kuzanski se deloma opira (in jo tudi preseže) na Anzelmovo tradicijo, ki Boga dojema kot instanco, od katere se večje ne da misliti. Glej tudi Anzelmov ontološki dokaz za obstoj Boga.

neke vrste teologijo. "Matematični lik bo predmet transformacij, ki širijo njegov pomen vse do teološke neskončnosti" (Kuzanski v Certeau, 1996: 164). Matematika je v njegovih očeh zasedala najvišje mesto med znanostmi. To ni matematika v današnjem, funkcionalno naravoslovnem pomenu besede, ampak matematika kot simbolno mišljenje. O pomenu matematike pri sovpadanju nasprotij v božjem zapiše da: "(...) so vidne stvari [*visibilia*] resnično podobe [*imagines*] nevidnih [*invisibilia*] in da je stvarnik na ta način omogočil ustvarjenim bitjem, da so jim [nevidne] dostopne v spoznavajočem pogledu kakor v zrcalu in uganki/prispodobi. To pa, da so duhovnosti [*spiritualia*], ki so nam po sebi nedostopne, prepoznavne simbolično [*symbolice*], (...)" (Kuzanski v Uršič, 2001: 104). Matematično spoznavanje se odlikuje po preciznosti in proporcionalni natančnosti ter človeku daje neko gotovost o "naravnem svetu" oz. o "naravnem" načinu obstajanja sveta. Prav zato je bila matematika, kot simbolna forma, najbolj pripravna metoda, ki je služila kot sredstvo, medij s katerim se je podal na pot teologije. Bolj kot bog sam je Kuzanskega zanimala človekova vednost o bogu. Kako in do kakšne mere lahko jaz, nepopolni človek spoznam popolnega in absolutnega boga? Ker se ni zadovoljil s sholastičnimi metodami za dokazovanje obstoja boga, si je pomagal s *platonsko pitagorejsko* matematiko in, kot Vesel v svojem tekstu citira Cassirerja, je na mesto tradicionalne lingvistične paradigme aristotelske logike postavil vizualno paradigmo geometrije. To je bila gotovo revolucionarna metoda dokazovanja Boga oz. tega, kako v Njem vsa nasprotja sovpadajo v eno.

Oglejmo si konkreten primer: če na list papirja narišemo krožni lok in premico, imamo nasprotje - ukrivljeno in ravno črto. Vendar če krožni lok povečujemo v neskončnost, potem v neskončnosti ta isti krožni lok postane premica. Sovpadanje nasprotij dobimo tudi, če premico in krožni lok v neskončnost manjšamo. Manjšamo ju vse do tedaj, dokler od obeh ne ostane le še točka. Tudi ta točka je absolut, kjer sovpadajo vsa nasprotja in je primerljiva z absolutom v teološkem smislu. Seveda pri tem ne gre pozabiti, da je bog hkrati središče in obod kroga, neskončno dolga premica in hkrati točka na simbolen način - kot v zrcalu in uganki.

Matematika na ta način predstavlja možnost, kako nadzorovati in, kot v sodobnem laboratoriju, razvijati intelektualne postopke, ki jih potem lahko apliciramo na vsa področja vednosti. Sploh geometrija je tisti del matematične vednosti, ki operira z vizualnim. Rečeno drugače, miselne forme, ki so včasih težko razumljive in preveč abstraktne, aplicira na vidno izkustvo. Ker ljudje pogosto delujemo po principu

"nejevernih Tomažev"- dokler ne vidim, ne verjamem, je prav geometrija tisti medij, ki meri na "videnje nevidnega v vidnem". Poudariti velja, da je vloga geometrije zgolj posredovanje. Gre za pripomoček, ki nas uvaja v abstraktne in nedojemljive sfere. Michel de Certeau je ob tem zapisal: "Geometrija, 'enigma' v 'zrcalu' svojih likov, postane znanost zrcala, toda samo, kolikor sestoji v videnju nečesa nevidnega v vidnem prostoru, kolikor je praksa te vrste videnja" (Certeau, 1996: 158). Tisto, kar je nevidno, nepredstavljivo in nedojemljivo, si lažje predstavljamo in dojamemo s pomočjo vidnega in predstavljivega sveta. Če želimo dostop do resničnega, potem moramo svetu nastaviti zrcalo. "V svetu kar mrgoli zrcal, ki nam, če jih izoliramo in premislimo, v vidnem omogočijo videti nevidno" (Vesel, 1996: 142).

2. 3 O BOŽJEM POGLEDU

Izhodišče vsake vednosti, tudi vednosti o bogu, je za Kuzanskega matematika. Vprašanje, ki se ob tem zastavlja je, kako misliti boga, kako si ga s pomočjo geometrije, kot simbolne forme pred-staviti? Odgovor na to inventivno in izčrpno poda v svoji razpravi "O Božjem pogledu" (*De visione Dei*).⁴ Koncept univerzalnega božjega pogleda, ki ga je podal Kuzanski, lahko obravnavamo z vidika, kjer se božji pogled vzpostavlja kot nadzornik in ta aspekt lahko pripeljemo v današnji čas, ko se univerzalni božji pogled transformira v oko/objektiv kamere.

Za Nikolaja Kuzanskega je bog v največji meri videči bog. Na to naj bi napeljeval že izvorni pomen besede bog, ki je *theos*. Beseda *theos*, ima menda svoj izvor v grškem glagolu *theoro*, kar pomeni vidim. Bog je videči zato, ker gleda, opazuje in vidi vse - vse hkrati in vsakega posebej. Najbrž tudi ni naključje, da se v rimsko katoliški ikonografiji še danes na cerkvah ali drugih sakralnih objektih in predmetih upodablja Boga kot oko, ki zre na nas, nas varuje, ščiti ter skrbno pazi in opazi vsak naš gib, vsako naše dejanje. Bog, kot dobri oče, ki opazuje svoje ovčice - vsako posebej in vse hkrati.

⁴ Uporabljamo izdajo, ki je izšla v zbirki Tretji dan. N. Kuzanski (1997): O božjem pogledu. Družina, Ljubljana

Kuzanski si je prizadeval, da bi ljudi po človeški poti vodil k božjim rečem in zato si pomaga s pomočjo podobnosti. Takšno navodilo najdemo tudi v Svetem pismu: "Zakaj od stvarjenja sveta naprej je mogoče to, kar je v njem nevidno, z razumom spoznati iz ustvarjenih bitij" (Rim 1, 20). Razprava *O Božjem pogledu* je bila namenjena menihom iz Tegernskega jezera, da bi lažje doumeli enostavnost in veličino mistične teologije. To se lahko zgodi z vajo videnja, ki gledalce pripelje do spoznanja, ki ga povzroči podoba obraza. Slikarji poznega srednjega veka in kasneje v renesansi (vse od Giotta dalje), so na slikah z uporabo perspektive že znali obvladovati prostor. Zlasti slikarji nizozemske in flamske tradicije so uporabljali perspektivo, ki je "dobila simbolno-teološke pomene, ki so daleč od laičnega raziskovanja prostora" (Sproccati, 1994: 33). Izreden poudarek je bil na detajlih, predvsem na očeh oz. na živosti pogleda. Uporabljali so prosojne sloje oljnih barv, eno oko pa je bilo nekoliko zamaknjeno. To je opazovalcu dalo občutek, kot da ga naslikana podoba zares gleda. In ne le gleda, ampak s pogledom ves čas spremlja. Kuzanski navaja, da je mogoče najti veliko naslikanih podob, ki delujejo tako, kot da opazujejo vse naokrog; npr. slika strelke na trgu v Nuernbergu, portret, ki je tedaj visel v Bruseljski mestni hiši, slikarja Rogerja van der Weydna, Veronikina slika v kapeli v Koblenzu, idr. Menihom s Tegernskega jezera je skupaj z razpravo *O božjem pogledu* poslal tudi gobelin s portretom takšnega "živega" pogleda. Da bi lažje razumeli, predlaga, da izvedejo eksperiment. Takšen vizualni eksperiment je zanj prava matematična operacija. Na svoj način namreč iznajde geometrijo razmerij med položaji in jo prenese na razmerje videc-videno. Vaja videnja naj se izvede tako, da - prvič: takšno podobo namestijo in se postavijo na katerokoli mesto ter jo opazujejo. Vsak izmed opazujočih bo imel vtis, kot da podoba gleda samo njega. Potem naj se - drugič: z ene točke postavi na drugo. Ugotovil bo, da ga pogled podobe spremlja. In - tretjič: če bo prosil še ostale gledalce naj se premaknejo s točke A na točko B in pri tem opazujejo podobo, mu bodo tudi oni pritrdili, da se pogled giblje z njimi, hkrati pa ostaja negiben.

Najprej smo začudeni, kako lahko obraz na podobi gleda vse in vsakega posebej. Kajti domišljija tistega, ki stoji na vzhodu, nikakor ne more dojeti, da je pogled podobe obrnjen v drugo smer, npr. na zahod ali jug. Nato se brat, ki je bil prej na vzhodu, postavi na zahod in ugotovi, da je njen pogled uprt vanj tako, kakor prej. In ker pač ve, da je slika pritrjena in negibna, se čudi

spremembi nespremenljivega pogleda. (...) Med tem, ko bo opazoval, kako da pogled nikogar ne zapusti, bo videl, da za vsakogar skrbi tako pozorno, kot bi skrbel samo za tistega, ki ve da ga gleda in za nikogar drugega. Tako si nihče, ki ga obraz na podobi opazuje, ne more predstavljati, da skrbi tudi za nekoga drugega. Toda videl bo, da z največjo vestnostjo skrbi za najmanjše kar je ustvaril, enako kot za največje in kakor za vse vesolje. (Kuzanski, 1997: 6-7)

Podoba obraza, ki opazovalcu sledi s pogledom, deluje z neko iluzorično močjo in opazovalca osupne. Ne pričakuje namreč, da se bo pogled negibne slike premikal skupaj z njegovim gibanjem. Takšno podobo Kuzanski imenuje "ikona Boga" (*icona dei*), ker je z njo mogoče videti več. Gre za prestop iz vidnega območja v nevidno. Seveda pa opazovalec ni neveden oz. ga ne osupne naslikana podoba sama, kajti Kuzanski (in najbrž tudi ostali menihi) je zelo dobro poznal iluzionistične zvijače slikarstva. Tu gre bolj za miselni presežek, ki ga na simbolni ravni ustvari takšna podoba. Rečeno drugače, če ena sama naslikana podoba lahko ustvari učinek, da opazuje vse in hkrati vsakega posebej, potem ne more biti nobenega dvoma, da to zmore tudi bog, ki je večji, kot si ga sploh lahko zamislimo. Prav tako kot pogled na sliki ustvarja vtis, da človeka spremlja pogled boga ves čas in povsod, istočasno pa varuje in opazuje prav vsakega. Ker neskončnega, največjega in absolutnega boga ne moremo spoznati in razumeti, ga lahko le prepoznamo preko medija. Na tovrsten način naslikani pogledi so *icona dei* oz. pogled, ki me in nas opazuje povsod. Živ pogled na sliki je v prostoru in času negiben, vendar pa nas s svojimi očmi spremlja in je vedno prisoten - ne glede na to ali ga opazujemo ali ne. To pa človeka začudi in v svojem čudenju ga misel napelje k premišljevanju o pravem, absolutnem pogledu. O pogledu, ki je vedno z menoj in hkrati vedno z vsemi, pa čeprav se od njega odvrnem.

Absolutni pogled ni le teološka metafora za iskanje in razumevanje boga, pač pa v razmislek ponuja veliko več. Ključni poudarek za razumevanje metafore univerzalnega božjega pogleda je razmerje med tistim, ki gleda, in tistim, kar gleda, oz. odnos med gledajočim in gledanim. V tej medsebojni "dialektiki" Uršič v razmislek ponudi več pomembnejših vidikov.

Najprej, božji pogled predpostavlja vzajemnost pogledov; moj pogled oz. gledanje boga in božje opazovanje (mene in nas vseh). Bog je subjekt pogleda v primeru, če

ga gledam tudi jaz in se tudi jaz vzpostavim kot subjekt pogleda v odnosu z njim. Ker v bogu sovpadajo vsa nasprotja, je absolutni pogled hkrati subjekt in objekt, predstavlja gibljivo in negibno, eno in mnogo ter je prisoten tudi, kadar se jaz odvrnem od njega. Tudi če ga ne (po)gledam, je navzoč kot možnost. Vendar se božji pogled zame zgodi šele, ko sem jaz tisti, ki se zazre vanj, ko se jaz sam odločim, da postanem subjekt. Subjekt pa ne postanem le takrat, ko se obrnem k absolutnemu pogledu, ampak predvsem tedaj, ko se odločim biti sam svoj. Ker je božja navzočnost prisotna povsod, v vsakem človeku ta priplava na površje šele takrat, ko sem jaz sam svoj, iskren sam v sebi in v svojih dejanjih. Takrat, ko sam izbiram in se ravnam po svojem razumu. Kant bi temu rekel, da se človek ravna po kategoričnem imperativu, ki je univerzalen in skupen vsem ljudem. In ravno ta univerzalnost v teološkem diskurzu, ki se ga je posluževal kardinal Kuzanski, napeljuje na misel o bogu oz. božji vse-navzočnosti. Takole zapiše: "Bodi svoj in jaz bom tvoj" in še: "Svobodo postavljaš (bog, op. B. C.) kot nujno potrebno, ker ti ne moreš biti moj, če nisem jaz svoj in ker si to položil v mojo svobodo, me ne siliš, ampak čakaš, da izberem biti sam svoj. Sam moram izbrati, ne ti, (...)" (Kuzanski, 1997: 23).

Druga ključna točka metafore univerzalnega božjega pogleda se odmika v drugo smer. To ne sme presenetiti, saj smo že zapisali, da v absolutnem ni nasprotij, oz. sovpadajo še tako nasprotujoče si trditve. Gre za to, da je vseeno, ali smo zazrti v pogled na sliko ali ne, ta pogled je vedno prisoten. Tudi če ne bi bilo prav nobenega gledalca, je absolutni pogled vseprisoten, je izvor in vzrok vsega bivajočega in zato tudi vsak posameznik obstaja zato, ker je: "Božji pogled veliki Drugi, ki interpelira individue v bit" (Vesel, 1996: 151). Termin 'veliki Drugi' že implicira odtujitev človeka od samega sebe, zato je treba zapisati tudi, da je za Kuzanskega božji pogled tudi veliki Isti, ker je že v človeku in on sam ga je izbral. Pogled velikega Istega je dober, takšen, kot si ga posameznik izbere in, kot v zrcalu, na takšen način tudi (če si izposodimo Veselov izraz) interpelira individue v bit. Če smo prej zatrjevali, da mora biti človek najprej sam svoj, pa je ob enem bistveno tudi to, da človek je, le kolikor božji pogled gleda nanj. Človek je, kolikor je viden. "Ker je tvoj pogled tvoja bit, zato bivam tudi jaz, ker ti gledaš name. Če bi umaknil svoj pogled od mene, jaz na noben način ne bi več obstajal" (Kuzanski, 1997:13).

Nekaj podobnega dobrih dvesto let pozneje zapiše filozof in teolog Berkeley. Temeljna teza je *Esse est percipi* - biti je biti zaznan. Če to prenesemo v kontekst

božjega pogleda bi se ista misel glasila: biti je biti viden. Nicholas Mirzoeff v enem od svojih člankov opisuje ravno fenomen današnjega vizualnega subjekta, ki je- kolikor je zaznan. S terminom 'vizualni subjekt' označuje osebo, ki: "Ima dvojno vlogo, je zastopnik pogleda in tudi učinek cele vrste kategorij vizualne subjektivitete" (Mirzoeff, 2002:10). Dvojnost vizualnega subjekta je utemeljila sodobna družba, ki temelji na redu, disciplini in ustreznem sankcioniranju. Subjekt je tisti, ki gleda in hkrati, tisti ki je viden. Vizualni subjekt je, kot trdi Mirzoeff, sodobna dopolnitev Descartesove novoveške definicije subjekta '*mislím torej sem*'. Nova mantra vizualne subjektivitete naj bi se zdaj glasila: "Viden sem in vidim, da sem viden." (*I am seen and I see that I am seen.*) (Mirzoeff, prav tam). Vendar se s tem ne moremo docela strinjati. Izjava 'viden sem in vidim, da sem viden' je nekoliko pomanjkljiva. V Descartesovem diskurzu še ne zagotavlja, da tisti, ki je viden, tudi dejansko je, da biva.⁵ Morda bi bilo bolje reči: jaz sem, kolikor sem viden in vidim, da sem viden. To je ustreznejše parafraziranje Berkleyjevega 'biti je biti zaznan', ki pa v sebi nosi tudi dvojno vlogo subjekta. Subjekt, ki je viden in subjekt ki vidi. 'Sem, kolikor sem viden in vidim, da sem viden' implicira še eno stvar, to je vizualna komunikacija. Če vidim, da me nekdo opazuje, pomeni, da z njim vzpostavljam neke vrste odnos, komunikacijo na ravni pogleda. Jaz sem prav tako postavljen v vlogo opazovalca, ker tudi jaz opazujem drugega.

Ravno na točki vizualnega odnosa se tudi pri Kuzanskem diskurz mistične teologije preveša v problematiko človeka in njegovega sebstva. V osnovi gre za razmerje med dvema subjektoma, ki se sicer odvija na spekulativni ravni med mano in bogom. Orwell bi najbrž boga zamenjal z Velikim bratom, v psihoanalizi bi govorili o velikem Drugem,... Kakorkoli, gre za razmerje med individuumom in neko instanco, ki se s pogledom naslavlja nanj. Individuum prepozna, da je nagovorjen, da je naslovnik in se na poziv te instance odziva. Ne gre pozabiti na dejstvo, da je to intimna komunikacija, oz. da je nagovor Boga namenjen izrecno in samo meni. Jaz osebno sem tisti, ki ga je 'nagovoril' božji pogled. "Bog je tu. Je nenehno prisoten, vendar ga mora vsakokrat v 'prisotnost' priklicati vsak posameznik sam, kar stori s svojim

⁵ Dvom v to, da zares bivam in se vzpostavljam kot subjekt je v začetku postmodernizma skrajno zaostri J. L. Borges. Sprašuje se, ali niso vse le sanje, privid in celo to ni gotovo, da jaz sam obstajam. Prav tako je mogoče tudi, da sem sanjan od nekoga drugega. Na drugo skrajno točko kot Borges se danes postavi V. Medem, ki nekoliko hudomušno pripomni, da človek je in biva, kolikor ima telo, dušo in osebni dokument.

predpostavljajem, da Bog, obstaja." in še: "Za sebe je vedno tu (bog, op. B.C.), za nas pa takrat, ko se obrnemo nanj" (Vesel, 1996:151). To je ključen obrat pri Kuzanskem, v resnici ni bog tisti, ki naslavlja subjekt, ampak mora v prvi vrsti individuum predpostaviti, da ta instanca sploh je, da obstaja in potem se obrne nanj. Nanj naslovi svoj pogled ter ljubezen, Božji pogled pa mu vse to, kot v zrcalu, v isti meri vrača.

Nadalje, pomembna je tudi 'intimna' komunikacija z instanco, z drugim, z bogom,... Božji pogled gleda samo mene, usmerjen je le vame, z vso ljubeznijo se posveča edino meni, pa čeprav sem samo eden izmed tisočernih bitij. Človek se ob tem vpraša, kako je mogoče, da mu ta instanca posveča takšno pozornost in skrb. Ravno ta skrivnost pa človeka napolnjuje z ljubeznijo - čuti se pomembnega in počaščenega, ker je božji pogled do njega - majhnega in nepopolnega človečka, tako prizanesljiv in tako ljubeče očetovski. Bog, ki vse vidi in vse ve, ni le gospodar in razsodnik ob poslednji sodbi, ki pozna vsa naša dobra in slaba dejanja, ampak je tudi dobri oče, ki nas s svojo prisotnostjo, s svojim pogledom varuje. "Kjer je oko, tam je ljubezen", zapiše Kuzanski.

To kar Kuzanski zavija v izrazito religiozen jezik, še ne predpostavlja, da je koncept univerzalnega božjega pogleda in vzpostavitev subjekta treba interpretirati izključno skozi religiozno optiko. V resnici ne gre (samo) za to - v prvi vrsti je to občutenje sveta, ki je na konkretnih primerih izpričano ne le v različnih verstvih, ampak tudi v literaturi, slikarstvu, politični propagandi. Spomnimo se socialističnih plakatov, ki so z žugajočim prstom nagovarjali vsakega posameznika- izključno njega, a vendar hkrati vse skupaj in ob tem sporočali, kaj je najbolje zame in za celotno skupnost. Res je, da ima propagandna vsebina drugačen cilj in da je božja namera vedno dobra, propagandna pa se poslužuje zvijač. Primer navajamo predvsem zaradi oblike. Prav ta oblika oz. forma, ki se je poslužujejo oglaševalci, vsebuje attribute, ki jih pripisujemo Bogu, oz. tistemu, ki vse ve, vse vidi in vse zna. Veliko takšnih 'prijemov' najdemo tudi v sodobnih in tehnološko dovršenih množičnih medijih, ki se na vse načine trudijo ustreči vsakemu posameznemu gledalcu in potrošniku. Skušajo ga usmeriti in predlagati, kaj je tisto, kar je zanj najbolje, seveda v skladu z zahtevami, ki jih postavlja kupec sam. "Kupec mora biti orientiran, je zdaj *mantra* globalnega posla. Razmerja so danes večplastna, kompleksnejša zato mora vizualna kultura preseči triptih objekt-ekran- gledalec in to tako, da ne bo izgubila pogleda individualnega gledalca (Mirzoeff, 2002:9). Temu bi lahko sledila tržna zapoved, da

naj bi strokovnjak (tisti, ki ve, zna in vidi) svetoval - kupec, gledalec, poslušalec pa ima vedno prav in izbere v skladu s svojimi željami, interesi ter zahtevami. V diskurzu, ki ga razvija Kuzanski, lahko zapišemo nekaj na moč podobnega: "Zato vsak obraz, ki gleda božji obraz, vidi v njem svojo resnico. Med božjo in človeško podobo je spekularno, zrcalno razmerje, v katerem je človek tisti, ki določa njegovo vsebino" (Vesel, 1996:152). Rečeno drugače, božji pogled je dober in ljubeč tudi zato, ker je takšen, kot ga jaz, kot posameznik želim videti. Jaz sem tisti, ki mu dajem vsebino, kar v vsakdanji praksi pomeni, da študente zanimajo študentske zadeve, nosečnice na lepem videvajo same nosečnice, starejši vidijo same starejše, otroci otroke, itd.

Na tem mestu torej velja izpostaviti, da je naša nadaljnja primerjava, t.j. opazovanje in povsod prisotni božji pogled, le majhen delček tistega kar Kuzanskemu dejansko predstavlja *icona dei*. Lahko bi zapisali, da gre pravzaprav le za lupino oz. ogrodje s katerim je mogoče jasno prikazati veličino tistega, kar človeka presega. Pogled je prisoten predvsem z ljubeznijo, z občutenjem urejenosti in smiselnosti sveta. Z njegovo pomočjo človek osmišlja svoja dejanja in išče oporo, ki mu jo univerzalni božji pogled namenja v vsakem trenutku, tako vsakemu posameznemu človeku, kot tudi vsem hkrati. Univerzalni pogled, kot ga misli Kuzanski, v prvi vrsti in za to, da nadzoruje in kaznuje, ampak predvsem zato, da pomaga in človeku ponudi tisto arhimedovo točko, na katero se lahko opre vsak trenutek, ko mu zmanjka tal pod nogami. Ker pa je Kuzanski svojo miselno formo univerzalnega božjega pogleda zavil v izrazito krščansko dikcijo, ki, resnici na ljubo, poleg ljubezni zahteva tudi retribucijo po smrti, preštevanje grehov in slabih dejanj, je tudi ta druga, bolj negativna opcija možen vidik raziskovanja. Tako tudi v literaturi, glasbi in filmu univerzalni božji pogled ni vedno dober in ljubeč, ampak deluje bolj kot nadzornik, gospodar. V zahodni družbi⁶, ki zahteva, da se tudi religiozne in filozofske spekulacije ter abstraktne, pogosto le s simboli izražene miselne forme, razlagajo eksaktno in po preverljivih, jasnih, izmerljivih miselnih vzorcih, se ne moremo izogniti povezavi Boga z gospodarjem. Bog, kot tisti, ki nam je nadrejen, ki nas spremlja na vsakem koraku in kaznuje napake. V nadaljevanju se osredotočamo na sisteme

⁶ izraz 'zahodna družba' in njene zahteve je mišljen tako, kot ga opredeli Husserl v knjigi *Kriza evropskega človeštva in filozofija*, 1989, Založba Obzorja, Maribor

nadzorovanja, ki se v svoji formi poslužujejo lastnosti, ki jih pripisujemo bogu.⁷ Lep opis nam z 'Velikim bratom' v literaturi izpričuje Orwell v knjigi *1984*, Huxley v delu *Krasni novi svet*, Franz Kafka s knjigo *Grad*,... Tudi sodobna literatura ni brez primerov. Viktor Pelevin v romanu *Čapajev in praznota* opisuje Petrovo stanje med terapijo zdravljenja shizofrenije: "Resničnosti nisem mogel dojemati v njeni celovitosti. Drobcu sveta so se pojavljali tisti hip, ko sem jih zadel s pogledom in v meni je rasel vrtočlav občutek, da jih prav pogled tudi ustvarja" (Pelevin, 2003: 95). V filozofski in politični misli bi morda božji pogled lahko primerjali s pogledom paznika v Benthamovem panoptičnem zaporu. V popularni glasbi lahko kot primer navedemo pesem skupine The Police 'Every breath you take', kjer se glavni refren glasi:

Every breath you take
every move you make
every bond you break
every single day
I'll be watching you.

Vsak tvoj dih, vsak gib, vsaka obveznost in to vsak dan bo opazovana oz. bo budno spremljalo moje oko. Besedilo se sicer nanaša na odnos bivših ljubimcev in njuno ljubosumnost, ampak se vseprisotna navzočnost in opazovanje poslužuje atributov, ki bi jih lahko pripisali tudi Bogu. Ljubosumni ljubimec iz pesmi, bi svoje namene o spremljanju na vsakem koraku danes z lahkoto uresničil s pomočjo kamere. Tudi v filmu najdemo veliko takšnih motivov, npr. *Nebo nad Berlinom (Der Himmel uber Berlin, 1987)* režiserja Wima Wendersa, *Pogovor (The Conversation, 1974)* Francisa Forda Coppole, *Radovedni Tom (Peeping Tom, 1960)* Michaela Powella in še bi lahko naštevali.

⁷ atributi božjega so svetost, vsevednost, vsemogočnost, občutje strahospoštovanja, numinoznost, fascinantnost,... Glej tudi R. Otto: *Svefo*, 1993, Nova Revija, Ljubljana

3. BOG KOT NADZORNIK

3. 1 NADZOROVANJE

Nadzor najdemo v vseh družbah in časovnih obdobjih. Spreminjal se je le način nadzorovanja. Pojem nadzora v smislu, kot ga razumemo danes, se je konstruiral historično in zato se veliko socioloških teorij, vsaka na svoj način, ukvarja z nadzorovanjem, opazovanjem in sankcioniranjem. Ena takšnih je marksistična teorija in druga, teorija Maxa Webra. Marx nadzor vidi skozi optiko boja med delom in kapitalom. Kontrola in nadzor delavcev na delovnih mestih se izvaja za ohranjanje moči oblasti oz. nadrejenih v prid njihovega kapitala. Na drugi strani pa se Weber orientira na pomen nadzora, ki ga v obliki zbiranja, shranjevanja podatkov vedno bolj razvijajo organizacije, da bi s tem našle kar najbolj učinkovito prakso za delovanje birokratskih zadev. S tovrstnimi bazami podatkov lahko npr. država ves čas kontrolira državljanke. Še tretji- novejši pogled na nadzor, ki na nek način združi Webrovo in Marxovo tradicijo, razvije Anthony Giddens. Opozori na dva različna aspekta nadzorovanja, ki ju je treba razločevati. Nadzorovanje zdaj pomeni dvoje: prvič, gre za zbiranje kodiranih informacij, ki služijo za 'notranjo spravo' neke države. Ta aspekt nadzora je povezan z birokracijo in administracijo, za obrambo in stabilnost države. Drugič, nadzor se nanaša na direktno opazovanje oz. nadziranje podrejenih in to znotraj kapitalističnega delovnega okolja, ki je postalo ključna točka managementa v 20. stoletju. Giddens sicer priznava, da se oba pomena nadzorovanja tesno prepletata. Celo več, kadar sta mišljena oz. predstavljena skupaj, lahko ta dvojna procesa nadzora osvetlita zgodovinsko povezavo med kapitalistično delovno pogodbo in državnim monopolom nasilja. Konec 20. in v začetku 21. stoletja se je to direktno opazovanje nekoliko premaknilo iz polja nadzora delovnega okolja (*workplace*) na polje tržišča (*marketplace*). Če govorimo o nadzorovanju oz. na simbolni ravni univerzalnem božjem pogledu, ki je našim očem skrit, pa vendar vseprisoten, ne moremo mimo koncepta panoptikona, Velikega brata in sodobnih teorij elektronskega pogleda, ki svojo navzočnost potrjuje z nadzornim pogledom kamere.

3. 2 ORWELLOV VELIKI BRAT

V sodobnem diskurzu bi lahko bil Orwellov 'Veliki brat' pravzaprav parafazirana in sekularizirana negativna plat univerzalnega božjega pogleda. Ne le protagonist Winston, ampak celotna družba je v 1984 pod neprestanim nadzorom. Svet je prikazan kot anti-utopičen. Orwellov razmislek, opozorilo in zaskrbljenost je v široko razpoložljivih možnostih za nadzor, ki grobo posegajo v človekovo dostojanstvo in zasebnost. Ko je leta 1948 pisal to knjigo, si najbrž ni niti predstavljal, da bo nadzorovanje in neprestano opazovanje dobilo globalne razsežnosti niti si ni zamišljal situacije, kjer bi lahko bil glavni nadzornik še kdo drug kot država. Pri tem ne gre le za totalitarne države. Orwell je vedel, da ima močne avtoritarne tendence tudi t.i. demokratična družbena ureditev in kapitalistična družba. Z moderno tehnologijo je nadzorovanje ohranilo in v nekaterih primerih celo utrdilo svoj položaj, s to razliko, da ni tako transparentno, kot v totalitarnih režimih. Sociolog Gary T. Marx zapiše, da imajo danes liberalno demokratične družbe močan totalitarni potencial in za to uporabi slikovito metaforo: "Žametna rokavica lahko skriva jekleno pest" (Marx v Lyon, 1994: 62). Danes vemo, da je opazovanje in nadzorovanje z moderno tehnologijo globalni fenomen, ki posameznike obravnava po eni strani kot državljane, po drugi kot potrošnike. Orwellovo delo je za našo analizo ključno iz enega vidika - 'Veliki brat' je sam neviden. Državljanji vedo samo, da se pod tem imenom skriva država oz. različna ministrstva, ki skrbijo za posamezna področja, kdo natančno je to, ne ve nihče. Tisti, ki so pod nadzorom vedo samo, da jih budno oko Velikega brata spremlja tudi takrat, ko so doma, sami s seboj in v prostoru svoje zasebnosti. Veliko od tega, kar je že pred leti zapisal Orwell drži, vendar pa je potrebno zapisati, da je to zares do skrajnosti zaostrena družba, ki jo s konceptom Kuzanskega povezujemo zaradi dveh skupnih točk - prvič, povsod navzočega pogleda Velikega brata, ki gleda vse h krati in vidi vsakega posameznika. In drugič, ta pogled je sam neviden.

3. 3 BENTHAMOV PANOPTIKON

Primerjava univerzalnega božjega pogleda, ki ga opisuje Kuzanski, s panoptičnim strojem oz. arhitekturno zamislijo zapora Jeremyja Benthama (1758-1832) nudi več primerjalnih vzporednic. Božji pogled ves čas spremlja vsakega posameznika in vse ob enem, na noben način ni mogoče uiti temu pogledu. Smo in sem prav zato, ker nas/me ta božji pogled zaobjema. Vendar ta božja vseprisotnost ni mišljena (samo) kot panoptično nadzorovanje in kaznovanje, ampak pri Kuzanskem predvsem kot ljubezen. V luči nadzorovanja in kaznovanja, oz. pogleda kot nadzornika in gospodarja, panoptični stroj predstavijo- najprej Bentham, nato Foucault in nazadnje s terminom '*electronic panopticon*' oz. elektronski panoptikon še Lyon, ki pravi: "Benthamov panoptikon predstavlja sekularizirano verzijo božanske vsevednosti in opazovalci so vedno, tako kot Bog, nevidni" (Lyon, 1994: 63). Idealni koncept panoptičnega zapora kasneje Foucault prenese na širšo družbo in poudari: "Vidnost je past" (Foucault, 1984:199). Ta past je tesno povezana z distribucijo socialne in politične moči. Sicer je koncept panoptikona uporaben za analizo nadzora v različnih okvirih in okoliščinah; nadzor na delovnem mestu, vladnih institucijah, v administraciji in birokratskih zadevah ter vedno bolj tudi v kontekstu potrošnje, oglaševanja in zabave.

Danes se 'absolutnega' vsevidnega pogleda bolj kot kadarkoli prej drži negativni predznak. Vedno najprej pomislimo na skrivno nadzorovanje in opazovanje, celo na *voyeurizem*. Kamere so za spremljanje ljudi pri vsakdanjih opravilih doma in zunaj na cesti vedno bolj opravičljive v imenu varnosti in zabave (v mislih imamo televizijske *reality showe*).

Ko gre za vprašanje varnosti, se danes v političnem diskurzu nameščenost takšnih in drugačnih opazovalnih in nadzorovalnih teles opravičuje kot sredstvo za boj proti terorizmu. In ali ni ravno to, kjer smo ves čas opazovani, ne da bi v resnici vedeli kdo nas opazuje, ta vsevidni, vsevedni, povsod prisotni a našemu obličju odsotni pogled, na meji nedoumljivega, mističnega, religioznega? Ali niso prav to božji atributi s katerimi Bentham v svojem panoptičnem stroju konstruira Boga? In ta konstrukcija je zelo podobna tisti, ki jo opisuje Kuzanski z *icono dei*.

3. 4 PRIMERJAVA BOŽJEGA POGLEDA IN PANOPTIKONA

Kot povzema Certeau, Kuzanski v *Teoloških dodatkih* zapiše, da pogled slike konstituira točko, ki je sama po sebi blizu nič (prope nihil). Pogled je vsepovsod in nikjer. Če si sposodimo Lacanovo terminologijo, potem je pogled tisti, ki umanjka iz svojega mesta. Učinek takšnega univerzalnega pogleda je, da gledalec izgubi objekt pogleda oz. ve, da vidi več kot tisto, kar je pred njim upodobljeno na sliki. Preko vidnega stopi v drugo območje in na tem mestu se zgodi, da tisti, ki je viden, izgubi svoj pravi objekt pogleda. Tisto kar ostane je občutek, da je kljub temu viden; to pa je tudi ključna točka za delovanje panoptikona.

Panoptikon je v principu arhitekturna zamisel za izgradnjo zapora, kjer ima nadzornik iz ptičje perspektive, ki je v centru, pregled nad vsemi zaporniški celicami na obodu kroga. Spomnimo se, na centralno mesto so tudi menihi iz Tegernskega jezera postavili sliko vsevidnega pogleda in se v polkrogu razvrstili okoli nje. Torej, zaporniki ne morejo videti nadzornika na vrhu. O njegovi realni prisotnosti se lahko prepričajo le s tem, da vidijo njegov nejasen obris. Vendar iz te sence ni mogoče razbrati ali so v danem trenutku opazovani ali ne. Kar vzdržuje disciplino in red v takšnem zaporu je navidezna vseprisotnost čuvajevega pogleda. Tukaj se vzpostavi dvojno razmerje: realna prisotnost nadzornika in njegova navidezna vseprisotnost. Če se nadzornik prikaže pred obličje zapornikov, potem takrat zagotovo vedo, da so v tistem trenutku videni ali da je ječarjevo oko uprto drugam. Nadzornik v tem primeru vsevidni pogled ohranja samo pri tistih, ki ga ne vidijo. Gre za zanimiv pojav, ki se vzpostavi ob tem; kajti: "(...) manj kot je nadzornik realno prisoten, bolj je navidezno vseprisoten oz. navidezno prisoten je, prav kolikor ni realno prisoten, saj za to, da svojo navidezno vseprisotnost izgubi, zadošča že bežna, prehodna izpostavitve očem zapornikov" (Božovič, 1994: 65). Nadzornik je za zapornike postavljen v pozicijo boga, njegov pogled pa odlikujejo božji atributi, kot so vsevidnost, vsevednost, moč, nadrejenost in skrivnostnost. Vendar so v resnici vsi t.i. božji atributi fikcija zapornikov samih. Fikcija, ki jo zapornikom s pomočjo pogleda in glasu proizvede nadzornik znotraj panoptikona.

Da je to mogoče, glas in pogled nadzornika nista in ne smeta biti pripeta na nosilca, saj ta ves čas ostaja skrit pred obličjem jetnikov in prav zato ustvarjata skrivnostno vzdušje božje navzočnosti. Takšnega učinka se velikokrat poslužujejo tudi v filmih,

kjer skrivnostni glas iz telefonske slušalke ukazuje in daje napotke, ne da bi oseba na drugi strani v resnici vedela komu pripada ta skrivnostni glas. Jasno se zaveda le možnih posledic. Tudi v panoptikonu ječar komunicira (sicer redko, pa vendarle z opozorilnimi znaki) z zaporniki v celicah preko bakrenih cevi. Njegov glas daje napotke in ukazuje, zvok se prenaša v vsako celico posebej in tudi v vse h krati. Komunicira lahko z vsemi ali pa le z enim, ne da bi drugi to vedeli. Zapornik misli, da nadzornik v danem trenutku posveča pozornost izključno njemu. Podobno kot glas, deluje tudi pogled, le da ima slednji zaradi vizualnega učinka še večjo težo. Ujetniki lahko vidijo temen obris nadzornikove pojave, s čimer se prepričajo, da je prisoten in da je čisto mogoče, da jih prav zdaj opazuje. Sicer zaporniki niso ves čas pod nadzorom, ampak to ve samo nadzornik, ujetniki pač ne morejo vedeti, kdaj so opazovani in kdaj ne. Tako so oni sami tisti, ki si predstavljajo, da so opazovani. Povsem mogoče bi bilo, da se nadzornik sploh ne bi posvečal svojemu delu, vendar zaporniki tega na noben način ne morejo vedeti in živijo v prepričanju, da jih opazuje vseprisoten in vseviden pogled. Vsak zapornik znotraj panoptikona v resnici preži sam nase, ponotranji predpisana pravila in izvaja t.i. avto-cenzuro, ki je vedno močnejša in bolj učinkovita od vsiljene zunanje cenzure. "Na ta način v duhu zapornikov ustvarimo vtis nadzornikove nevidne vseprisotnosti in predstavo nenehnega nadzora" (Božovič, 1994:73). Skozi fikcijo vsevidnega pogleda, ki si jo v resnici skonstruira zapornik sam, konstruiramo boga. Božji pogled je v tem primeru izenačen s pogledom nadzornika na vrhu panoptikona.

Nadzornikov pogled je vseviden še v enem smislu- vidi namreč več kot je zares vidno. Gre za to, da vse celice iz vsakega nadstropja niso enako vidne iz nadzornega stolpa in ponekod ostajajo točke, kjer jih nadzornikovo oko ne doseže. Točko, ki razmejuje območje, kjer je zapornik še viden in kje ne več, v panoptikonu označijo s črto. In v tistem trenutku, ko prestopi črto, ko se premakne iz vidnega polja v nevidno je to znamenje, da je nadzornik nanj bolj pozoren. Prav umik v območje nevidnega je zadostni znak, da mu posvetimo še veliko večjo pozornost kot ostalim, ki so ves čas v vidnem polju. Nadzornikovemu pogledu ni mogoče ubežati v nobenem primeru in je dejansko vseviden, ker vidi več od vidnega, ker seže čez meje vidnega. Nekaj na moč podobnega zapiše Vesel o Kuzanskem in njegovi naslikani podobi povsod spremljajočega pogleda: "Kaj torej dobimo, ko se Kuzanski postavi v položaj z iluzorično močjo slikarstva očaranega gledalca, ki vidi več, kot je dobesedno upodobljeno? Kuzanski (...) razvije teorijo božjega pogleda in iz nje

izhajajočo mistično teologijo" (Vesel, 1996: 145). Prav tako velja za Benthamovo pomočjo panoptikona, kjer se odsoten nadzornik s povsod prisotnim pogledom navzame božjih atributov, konstruira boga. Rečeno drugače, nadzornik sam, oz. njegov nejasen temen obris, ki ga vidijo zaporniki, se postavi v pozicijo boga. Iluzijo vsevidnega pogleda pri Benthamu tudi Božovič primerja s konceptom univerzalnega pogleda Nikolaja Kuzanskega. Takole pravi:

V Kuzančevih očeh lahko samo iluzija vsevidnega pogleda slike velja za reprezentacijo Boga, nepredstavljivega, nevidnega, itn. Boga preprosto ni mogoče upodobiti drugače kot tako, da naslikamo sam pogled, ki je, ne glede na to, od kod se zazremo v sliko, ves čas uperjen prav v nas. Boga je moč uzreti samo skozi takšen pogled, Bog je 'viden' samo v takšnem pogledu - z eno besedo Bog je sam ta pogled. Vsaka slika, ki zmore ustvariti iluzijo takšnega pogleda - ne glede na to, za čigavo obličje gre, za Kristusovo, angelovo ali pa za slikarjev avtoportret - torej razodeva Boga in lahko potemtakem velja za 'ikono Boga' (...) Isti učinek, kot ga je Kuzanec dosegel s pomočjo 'ikone Boga', Bentham doseže s pomočjo madeža (obrisa nadzornika, op. B.C.) v vidnem polju, v sliki, ki nas gleda nazaj. Benthamova različica ikone je tridimenzionalna, (...) (Božovič, 1994: 70)

Tudi za Benthamo je bog "nevidno skrivnostno bitje" (Bentham v Božovič, 1994: 71), ki se bodisi zaporniku v panoptikonu, ali pa gledalcu, opazovalcu slike razkrije le v univerzalnem pogledu. Tu pa pride do pomembne razlike, kajti za Benthamo vsaka slika, ki ustvarja takšen vsevidni pogled še ne predstavlja ikone Boga: "V Benthamovih očeh namreč nobena slika, nobena ikona - razen Boga samega - ne more veljati za ikono Boga" (Božovič, prav tam). Preko slike ali preko univerzuma panoptikona (danes predvsem preko pogleda na vsakem koraku navzočih kamer) lahko vzremo tiste pritiskline, ki jih sicer pripisujemo Bogu ali, če se izrazimo bolj radikalno, skozi takšne prenosnike oz. medije začutimo božjo navzočnost. Bentham je z idejo panoptičnega nadziranja, kjer vedeti pomeni videti, ustvaril, kot se izrazi David Lyon 'sekularno družbeno teologijo'. Panoptikon je pomenil protitež religiji. Navideznost (kaznovanje, ki je le navidezno) je dosegel brez zatekanja k religiji, cerkvi, teologiji ali celo k bogu. A prav tu tiči zanka - kljub temu, da se je Bentham želel izogniti religioznim referencam, njegova ideja vsebuje močan teološki naboj.

"Še vedno je njegova misel locirana v teologiji, čeprav sekularni. Nadzornik v panoptikonu je parodija Boga, njegov pogled igra vlogo vsemogočnosti in vseprisotnosti" (Lyon, 1994: 205). Bentham si, da bi poudaril vlogo in moč nadzornikovega pogleda, celo izposodi nekaj citatov v knjigi Psalmov:

*Gospod, preizkusil si me in me poznaš.
Poznaš moje sedenje in moje vstajanje,
od daleč razumeš moje misli.
Opazuješ moje potovanje in moje počivanje,
z vsemi mojimi potmi si seznanjen.
Zares, besede še ni na mojem jeziku,
glej, ti, Gospod, si jo že spoznal v celoti.
Zadaj in spredaj me obdajaš
in name polagaš svojo roko.
Prečudovito je zame spoznanje,
previsoko je, ne morem ga doseči.
Kam naj grem pred tvojim duhom,
kam naj zbežim pred tvojim obličjem?
Če se povzpnem v nebesa, si tamkaj,
če si pripravim ležišče v podzemlju, si zraven.
Če bi dvignil peruti jutranje zarje,
če bi prebival na koncu morja,
tudi tam bi me vodila tvoja roka,
držala bi me tvoja desnica. (Ps, 139)*

Zapisali smo že dva ključna poudarka, ki se zdita nezdružljiva, a hkrati sovpadeta. Kuzanski pravi, da jaz kot človek sem le zato, ker me ti opazuješ, ker me ti vidiš. V isti sapi pa dodaja še 'bodi svoj in jaz (Bog) bom tvoj'. Podoben zaključek lahko izpeljemo tudi iz Benthamovega koncepta. Namreč, brez nadzornika, temnega madeža oz. obrisa, ki se postavlja na mesto boga, bi panoptikon prenehal delovati. Obstaja namreč samo zato, ker red in disciplino zapornikov vzdržuje povsod prisoten ječarjev pogled. Po drugi strani božje attribute pogledu (povsem običajnega) nadzornika, pripišejo zaporniki sami. Oni so tisti, ki ustvarijo fikcijo boga. Rečeno drugače, bog sam je fikcija subjektov panoptičnega univerzuma, čeprav je res tudi, da je bog tisti, ki ga s svojim pogledom vzdržuje. "Subjekti univerzuma so tisti, ki si ta pogled zamišljajo v polju Drugega" (Božovič, 1994: 77). Zaporniki torej prežijo sami pred sabo in prav s tem na njih preži oz. jih opazuje božji pogled.

Zamislimo si zdaj podobno situacijo, kot jo opiše Bentham, le da je v vsaki celici nadzorna kamera, ki je nameščena tako, da je dobro viden vsak kotiček celice in da je tako visoko, da je zaporniki ne morejo poškodovati. Učinek kamere, ki zamenja

pogled nadzornika z vrha učinkuje na povsem enak način - kamere so povsod, pri vsakem posamezniku in nekdo na drugi strani, ki je zapornikovemu pogledu odsoten, spremlja prizore iz celice preko televizijskega ekrana. S pomočjo kamere, ki omogoča jasno in čisto sliko od daleč, blizu ali čisto blizu (funkcija *zoom*, za približanje kadra) spremlja vsak njegov gib, vsak trzljaj, celo obrazno mimiko, ki sporoča marsikaj o razpoloženju opazovanega. Vlogo temnega madeža, kot so prej videli nadzornikovo prisotnost zaporniki, zdaj prevzamejo kamere. Kamera je povsod prisotna in za zapornike to pomeni, da obstaja možnost, da so ves čas, ali pa vsaj v tem trenutku, pod budnim očesom nadzornikov. Ampak v resnici ne morejo vedeti, ali na drugi strani ekranov zares kdo opravlja svojo nadzorovalno dolžnost ali ne. Niti ni nujno, da bi po eno kamero namestili v vsako celico, povsem dovolj je, da na mesto, kjer je prej stal nadzornik, namestijo kamero, ki naj bo dobro vidna vsem zapornikom in ki zajame celoten spekter celic, tj. da je dobro vidna notranjost vseh celic hkrati. Tudi v tem primeru bi panoptikon nemoteno deloval naprej in pogled kamere bi vzdrževal fikcijo univerzalnega božjega pogleda. Ključni sta dve načeli – tisti, ki ima moč (bodisi ječar ali pri Foucaultu oblast) mora biti nepreverljiv, a hkrati viden. Nepreverljiv, ker se pred nadzorovanimi ne sme nikoli prikazati, v nasprotnem primeru bi izgubil status in atribute božjega. Viden pa le toliko, da imajo podrejeni vtis, da jih nekdo ves čas opazuje in izvaja kontrolo.

Res je, da se v praksi Benthamova zamisel panoptičnega zapora ni nikoli uresničila in tudi okolje zaporov niso vsakdanje okoliščine. Aparat zapora je namenjen spreminjanju morale in disciplini posameznikov. Poglavitna točka je strah pred kaznovanjem, sankcioniranje prepovedanih dejanj in zato zaporniki izvajajo avtocenzuro. Ves čas pazijo na svoja dejanja, ki bi bila v trenutku, ko bi ne bili nadzorovani, lahko drugačna, celo kazniva. V vsakdanjih okoliščinah pa ljudje (v večini primerov) delujemo spontano. Celo več, kot ugotavljata Clive Norris in Gary Armstrong, je glede na število nameščenih kamer v mestih prav presenetljivo, kako malo ljudi se zaveda, da jih je morda prav v tem trenutku posnelo oko kamere in da je v mnogih primerih snemanje brez pravne podlage ter posega v zasebno sfero.

3. 5 PRINCIP NADZOROVANJA PRI FOUCAULTU

Francoski filozof Michael Foucault je koncept panoptikona prenesel iz okolja zapora na širšo družbo. V knjigi *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora* sledi Benthamovi arhitekturni zamisli zapora. Moč pogleda nad zaporniki, ki je pri Benthamu utelešena v arhitekturni formi, je razširil na naključne obiskovalce družbenih institucij, kot so šole, bolnišnice, vojašnice, podjetja, nakupovalni centri, ulice, itd. Foucaultu predstavlja panoptično opazovanje nov model družbene moči. Če pri Benthamu moč nadzornika še temelji na fizičnem kaznovanju in bolečini, ki se ji sicer poskuša s stalnim nadzorom izogibati, pa pri Foucaultu ne gre za to. Tu gre za socialno moč tistega, ki je v vlogi nadzornika. Opazovanje in nadzorovanje ljudi v vsakdanjih situacijah omogoča nenehno discipliniranje in korigiranje dejanj, ki v družbi niso zaželeni. Foucault se zaveda, da je Benthamov panoptikon posplošen model delovanja, ki poenostavlja razmerje med oblastjo in vsakdanjim življenjem ljudi. Gre za idealno formo iz katere je izvzet vsak odpor ali trenje in je uporaben v omejenem prostoru, ki ne sme biti preobsežen in ne zaobjema zelo velikega števila ljudi. Vendar kljub temu ključno ostaja, in to je dihotomija- videti in biti viden. Gre za mehanizem, ki tudi v današnji družbi učinkovito deluje. Dejansko ni pomembno, kdo izvršuje oblast oz. kdo je tisti, ki nadzoruje. Že samo s tem, ko sam ni izpostavljen vidnosti, deluje kot avtoriteta. Seveda pa tudi obratno- kdor je v polju vidnosti in se tega zaveda, prevzame nase prisile oblasti ter jih hkrati uporablja na samem sebi. Na ta način panoptični aparat še vedno nudi formo, ki se je poslužuje oblast.

Pojem oblasti je pri Foucaultu nujno povezan z znanjem in ju pogosto kar izenačuje. Znanje in oblast sta namreč tesno prepletena, saj ga lahko kadarkoli uporabimo za usmerjanje vedenja drugih in jih s tem urejamo ter discipliniramo njihovo življenje tako, da tega niti ne čutijo kot prisilo, ampak kot nekaj samoumevnega. Termin 'disciplina' je pri Foucaultu mišljen dvojno. Prvič; gre za metode nadzora in drugič, disciplino razume tudi kot različne veje znanja. Benthamova ideja panoptičnega zapora je tudi za Foucaulta še vedno učinkovit in zlahka prenosljiv mehanizem, ki z disciplino usmerja temeljno delovanje družbe. S to razliko, da mehanizem nadzora danes pronica v vse pore družbe in ne le v njene skrajne meje, kot pri Benthamu. Ukvarja se z najmanjšimi podrobnostmi, zajema prav vse: "(...) prah dogodkov,

dejanj, obnašanj, mnenj, vse kar se dogaja, (...) najbolj elementarne delce, najminljivejši pojav družbenega telesa" (Foucault, 1984: 207). Taka oblast se lahko izvršuje s pomočjo povsod navzočega nadzora, ki vse naredi vidno in to tako, da sam ostane neviden. "Biti mora kot pogled brez obraza, ki spreminja vse družbeno telo v zaznavno polje- na tisoče oči, nameščenih povsod, gibljiva in vselej pričujoča pozornost, (...)" (Foucault, prav tam). Če so v preteklosti za to uporabljali plačane vohune, agente, itd, je danes veliko ceneje in zanesljiveje nameščati video nadzorne kamere.

3. 6 ELEKTRONSKI PANOPTIKON

Današnje sociološke študije opazovanja in nadzorovanja se prav tako opirajo na idejo elektronskega panoptikona.⁸ Še posebej pri uporabi CCTV kamer oz. nadzornih kamer⁹, kjer lahko nanizamo kar nekaj podobnosti. Centralni stolp za opazovanje omogoča pazniku, da vidi vse, ne da bi bil pri tem sam viden. Kamera ustvarja prav tak učinek. Ni presenetljivo, da je vzporednice, ki jih lahko povlečemo z nadzornimi kamerami, veliko teoretikov povezalo z obojim - Foucaultovim panoptikonom in njegovo analizo možnosti za discipliniranje. Tudi Lyon zapiše, da je Foucaultov panoptični koncept disciplinirane in ubogljivo pokorne družbe verjetno nastal pod vplivom Benthamove arhitekturne zamisli.

Danes je s pomočjo nameščanja kamer odkrivanje odklonskih dejanj enostavno in ukrepanje je lahko zelo hitro. "Panoptikonizacija daje moč opazovalcem nad opazovanimi in to ne le s hitrim ukrepanjem ob videnem nekonformizmu, ampak tudi s spodbujanjem priučene oz. privajene konformnosti" (Norris in Armstrong, 1999: 6). Z opazovanjem in nadzorovanjem se na subtilen način promovira in spodbuja obnašanje in delovanje, ki je za družbo sprejemljivo in ne odstopa od predpisanih norm in zakonskih določil. Možnosti za discipliniranje v Foucaultovem panoptikonu ali pri Orwellovem 'Velikem bratu' so prignane do skrajnosti, medtem ko je

⁸ Tu je mišljena zlasti teorija elektronskega panoptikona Lyona in raziskava Norrisa, Armstronga.

⁹ CCTV je angleška kratica za closed circuit television, v nadaljevanju naloge poleg kratice CCTV uporabljamo izraz videonadzorna ali kar nadzorna kamera.

opazovanje, na primer s kamero, povezano s tehnikami prilagajanja vedenja, indoktrinacijo in socializacijo. Razširjenost oz. pogostost nadzornih kamer ne smemo avtomatično imeti za napoved prihoda države 'velikega brata'. Takšno obliko delovanja bi v prvi vrsti pripisali totalitarnim družbenim ureditvam, vendar pa sistem več kot odlično deluje tudi v t. i. demokratični ureditvi. Urjenje in vzgoja dobrih državljanov se je ljudem tako globoko zasidrala, da prežijo sami nad sabo, izvajajo avtocenzuro še preden bi lahko kamera zaznala napako in izzvala sankcije. In ne le to, danes je nadzorni pogled (npr. z uporabo nadzornih kamer) povezan z različnimi metodami. Tako na eni strani zagotavlja disciplino, na drugi pa veliko družbeno moč v rokah 'velikih bratov'.

James Rule zapiše: "Vsak znak nepokorščine, bodisi že storjene ali šele predvidene, izzove opomin oz. grajanje. Dejstvo, da ima današnji sistem vsakogar pod nenehno kontrolo, pomeni da je dejanje slabega vedenja takoj zaznano in sankcionirano. Z razkrinkanjem in neizbežnimi povračilnimi ukrepi si v takšnem sistemu nepokorščine ni mogoče niti zamisliti" (Rule v Norris in Armstrong, 1999: 6). Tej pretirano optimistični izjavi, zapisani leta 1973, bi danes težko pritrdili. Ravno v tem času smo bolj kot kadarkoli prej, priča nepredvidenim akcijam in t. i. terorističnim napadom, ki so izvedeni kljub nepreglednemu številu kamer, moderno opremljenim obveščevalnim službam in drugim različnim sodobnim tehnologijam za nadzorovanje.

Tako Bentham, kot tudi Orwell in Foucault v principu vidijo nadzor skozi optiko politične kontrole in družbene moči. Lyonova teorija elektronskega panoptikona skuša upoštevati vse te vidike z uporabo moderne tehnologije in jim dodati dimenzijo zaupanja in skrbi za posameznika. To je prostor, ki so ga predhodni teoretiki spregledali oz. mu niso namenjali toliko pozornosti. V nekem smislu gre za pot nazaj k iskanju tistega, kar je Bentham (in za njim tudi Orwell ter Foucault) v svoji sekularni družbeni teologiji izpustil. Čeprav se poslužuje citatov iz knjige Psalmov, izpusti tisto bistveno, kar je v konceptu univerzalnega božjega pogleda Kuzanski ohranil. To je zaupanje, ljubezen in predvsem prostovoljna privolitev človeka v to, da ga spremlja Božji pogled. "Zadaj in spredaj me obdajaš in name polagaš svojo roko. Prečudovito je zame spoznanje, previsoko je, ne morem ga doseči" (Ps, 139: 5-6).

Benthamov koncept deluje kot orožje, ki se bojuje proti religiji. Vsevedna in vsevidna prezenca se producira brez religije ali Boga. Po drugi strani se prav nadzornik v očeh zapornikov postavlja v vlogo razsodnika in s tem ustvarja občutek božje navzočnosti.

S to razliko, da je nadzornik do zapornikov nezaupljiv, nepopustljiv, tam je zato, da sankcionira prekrške in ne da si zapomni kaj je dobro. Metafora Velikega brata danes izraža družbeni strah in nezaupanje. Prav tako je z nadzornimi kamerami. Te z beleženjem podatkov, podob, informacij služijo nadzoru in sankcioniranju, če govorimo o človeku kot državljanu oz. analizi potrošniških navad, če je posameznik mišljen kot potrošnik. Precizni detajli našega zasebnega življenja se vsak dan zbirajo, shranjujejo v različnih bazah podatkov. Te pripadajo, bodisi velikim komercialnim korporacijam ali državnim oddelkom. Nadzor, ki s pomočjo sodobne elektronske tehnologije zabeleži kje dvigujemo denar, po katerih ulicah se sprehajamo, kje nakupujemo, kje se prehranjujemo, s kom se pogovarjamo po telefonu in katere knjige si izposojamo v knjižnici, beleži koščke našega življenja in s tem se v bazah podatkov konstituira, če uporabimo Lyonov izraz, 'dodatni jaz' (*additional self*). Dodatni jaz je elektronska podoba oz. podoba sestavljena iz niza naših podatkov, ki lahko deluje v škodo človekovemu 'pravemu jazu' (*real self*). Naša identiteta je v električnem panoptikonu razumljena skozi drugega in predstavljena preko 'prenosnikov' oz. preko brezdušnih elektronskih pripomočkov. Identiteta se po koščkih sestavlja iz naših podatkov in podob, ne pa iz osebne komunikacije. Lyon v svoji teoriji ne ponuja odgovorov, zakaj se v družbi nenehno povečuje nadzor, zakaj se krepi strah in nezaupanje. Situacijo skuša opisati in fenomen nadzorovanja razmisliti v izvornem oz. fundamentalnem smislu.

Ne nadzor kot takšen, ampak specifični nadzorni trendi iz konca dvajsetega stoletja odpirajo vprašanja na katere še nimamo ustreznih odgovorov, (...) Moj razmislek gre v smeri tradicionalne krščanske socialne misli. Nadzorovanje je klic po varovanju in skrbi za človeka v vseh situacijah, kjer je ogroženo dostojanstvo in pravica. Danes so velika metafizična vprašanja raje prezrta, kot da bi jih vključevali v kritično analizo temelječo na specifičnih pogledih na pravičnost in človekovo osebstvo.¹⁰ (Lyon, 1994: 19).

¹⁰ Lyon uporablja termin *personhood*, kar prevajamo kot osebstvo. Definira ga kot postmoderno kategorijo, ki se nanaša na človekovo identiteto, dostojanstvo, svobodo in njegovo odgovornost. Vsako osebstvo je unikatno in lastno le človeku kot subjektu, ki deluje po svojih principih in ima svojo lastno realnost. Osebstvo tudi na različne načine nase sprejema izziv naraščajočega elektronskega nadzora. Več o osebstvu glej Lyon, 1994: 17.

Benthamov panoptikon in Foucaultova razširitev na širšo družbo je pravzaprav arhitekturna zamisel, ki preverja moralo in človeka obravnava kot skupek podatkov in to le v njegovih negativnih, odklonskih oblikah. Lyon meni, da elektronski panoptikon danes to funkcijo ohranja in da bi bilo nujno tej negativni nadzorovalni plati dodati še tisto, kar Kuzanski imenuje ljubezen in prostovoljno zaupanje. Brez tega nadzor države postaja vedno bolj obvezujoč, restriktiven in dušeč.

Če danes vidimo nadzor kot sekularno parodijo božje vseprisotnosti, spremeni takšen panoptični načrt državo v zelo žalostno stanje. Takšne države si ne želi nihče in takšno stanje je popačitev božjega pogleda. Nič čudnega, da se zdi 'pogled Jehove' - nadzornega satelita Los Angeleške policije tako strog in nadležen. Ta pogled, ki ga posredujeta Bentham in Foucault ter ga še okrepi današnja elektronika, nima nič opraviti z ljubeznijo, ampak samo s strahom (Lyon, 1994: 208).

Skeptičen je do rešitev, ki reducirajo problem le na tehnološko, pravno ali tržno raven. Ključno vlogo ima pri tem osebna identiteta in razmerje med posamezniki ter njihovo medsebojno zaupanje. S sodobnimi tehnologijami bi morali obravnavati osebnost državljanov kot celoto in ne le črpati podatke iz različnih že obstoječih datotek, ki so bile narejene brez vednosti in s tem tudi neprostovoljno. Lyon izhaja iz krščanske tradicije in za primer navaja prostovoljno izpoved in zaupanje, ki so ga imeli verniki znotraj katoliške veroizpovedi. Duhovnik kot božji posrednik med ljudmi je včasih pomenil glavno vez med krščanstvom in družbeno kontrolo. On je bil tisti, ki je predstavljal moč in je kontroliral vernike na podlagi njihove prostovoljne izpovedi. In če izpovedovanje, razmišlja Lyon, zagotavlja vez med religioznim in sekularnim diskurzom moči, potem krščanstvo in Benthamov panoptikon, naznačujejo razvoj modernih form družbene kontrole. Danes te forme v svojem izvornem smislu ostajajo nespremenjene, čeprav so se na zunaj prilagodile času in zahtevam sodobnega sveta. Zdravstvena, pravna, denarna, potrošniška in druga vprašanja ter navade našega zasebnega življenja, so se iz osebne izpovedi, premaknili v obvezne vprašalnike. To so npr. vprašalniki za popis prebivalstva, vprašalniki davčne službe, zavarovalnic in bank. Poleg teh so tu še številne ankete, na katere sicer odgovarjamo prostovoljno, uporabljajo se večinoma v komercialno tržne namene. Podobno razmišlja tudi raziskovalec Abercombie: "Religiozno izpraševanje duše in

vesti, danes sovpada s sekularnim izpraševanjem državljanov" (Abercombie v Lyon, 1994: 209). Kakršnakoli izpoved ali odgovarjanje na vprašanja, mora temeljiti na medsebojnem zaupanju tistega, ki sprašuje, in tistega, ki odgovarja. Neprestano nadzorovanje in opazovanje vsakega in vseh hkrati in to brez privolitve posameznika lahko razlagamo kot pomanjkanje zaupanja.

Obstaja še ena pomembna razlika med pogledom kamere ter univerzalnim božjim pogledom. Delno jo v svojem razmisleku ponuja že Lyon. Univerzalni božji pogled ima lahko ljubezen in moč (Kuzanski), moč nadzora in kaznovanja zapornikov za Benthama ali moč za discipliniranje širše družbe, kot opisuje Foucault. Gre za to, da ni več enega samega 'velikega brata', ki bi nas opazoval in bdel nad nami, ampak je z razširjenostjo kamer nastalo veliko manjših bratov, vsak s svojimi lastnimi prioritetai. Na to je, sicer v nekoliko drugačnem kontekstu, pa vendar s podobnim zaključkom, opozoril že Uršič, ki je zapisal, da je absolutni pogled danes prisoten skoraj povsod, pogosto ga sploh ne opazimo in "Veliki brat" je bil s pogledi "malih bratov" izrinjen že pred Orwellovim letom 1984. Razlika je torej v razpršenosti pogleda iz ene same centralne točke na več različnih. Tako pri Kuzanskem kot kasneje pri Benthamu je predpostavljeno, da je absolutni pogled lociran v eno samo, centralno in nepremično točko. Zdaj ni več le enega pogleda ikone ali pogleda z nadzornega stolpa, ampak je množica pogledov. Če smo pri Kuzanskem in Benthamu še natančno vedeli, kje je ta pogled in kam je usmerjen, zdaj ni več tako. Nadzorne kamere so povsod, velikokrat jih niti ne opazimo ali jim ne posvečamo nobene pozornosti. Prav takšne tehnologije, ki 'izginejo', so najbolj radikalne. Gre preprosto za to, da so se nadzorne kamere ponekod že tako vtakale v vsakdanje življenje, da so postale njegov neločljivi del. Postavljene so v različne namene, s strani različnih interesnih skupin in za pridobivanje različnih informacij.

Za Foucaulta in tudi novejša teorija je bistveno to, da moč vzgojnega oz. disciplinskega socialnega nadzora ni skoncentrirana v nekem totalitarnem režimu, ampak v razpršenosti oz. gre za odmik od idealne forme zapora. Namesto v centralni točki, je moč razvejana v vrsti javnih in zasebnih institucij, ki tvorijo socialno tkivo in na ta način regulirajo in disciplinirajo. Ta razpršenost se najbolj očitno manifestira z razširjenostjo nepreglednega števila kamer. Rečeno drugače, 'Veliki brat', se je transformiral v veliko število 'malih bratov', univerzalni božji pogled pa v pogled kamer, ki na javnih in včasih tudi na zasebnih površinah beležijo naša dejanja.

Kaj to pomeni v vsakdanjem življenju sta v študiji "Povsod prisotni pogled- CCTV nadzor v Britaniji" (*The Ever present gaze - CCTV surveillance in Britain, 1999*) zelo nazorno ponazorila Norris in Armstrong. Najbrž ni naključje, da so se s takšnimi raziskavami začeli ukvarjati prav v Veliki Britaniji (in takoj nato v Združenih državah Amerike). Po podatkih, ki jih navaja britanski časnik Independent, je bilo letos v Veliki Britaniji že štiri milijone CCTV kamer, kar je največ na svetu. Prestolnica z največjim številom nadzornih kamer pa ni London, pač pa Reykjavik. Norris in Armstrong za primer navajata zgodbo video nadzora državljana Thomasa Kearna, ki sta ga opazovala en dan. Njegov delovni dan je skoraj v celoti posnet na različne kamere. Na kratko ga povzemamo.

Na ulici, v soseski, kjer stanuje, so že zjutraj Thomas in njegova dva otroka posneti na nadzorno kamero, ki so jo postavile lokalne oblasti, da bi nadzirale in preprečevale preprodajo drog. Ko gredo v garažo po avto, jih tudi tam ujame kamera, ki je sicer namenjena varovanju avtomobilov. V naslednji fazi se odpeljejo - kamera na cesti zabeleži morebitno kršenje prometnih predpisov. Thomasova pot se nadaljuje v vrtcu in nato v šoli, kamor pripelje svoja otroka. Tudi tam ga vidi oko kamere, ki skrbi, da se v okolici šole ne dogaja nič takega, kar ni dovoljeno. Nato se odpelje na bencinsko črpalko. Tam je nameščenih precej nadzornih kamer. V bližnjo trgovino gre še po časopis. Kamera za varovanje trgovine zabeleži njegov prihod, nakup in odhod. Preden se odpravi v službo opravi telefonski klic v javni govorilnici, tudi tu je kamera. Odpelje se v službo, kjer ga že na hodniku in v dvigalu posname nadzorna kamera. V pisarnah podjetij so že dolgo nameščene kamere, ki spremljajo, ali vsi zaposleni opravljajo svoje delo. Med malico je kamera ujela Thomasov odhod iz poslopja. Med tem časom je šel namreč v porodnišnico na obisk k sestri. Že pred vhodom in nato v sprejemnici ter v sobi ga je videl pogled bolnišničnih kamer. Od tod gre v trgovino, in ko plačuje, ga poleg vseh, posname še posebna kamera na blagajni. Ta preverja, ali med tem ko Thomas plačuje s čekom, ni uporabil ukradene kreditne kartice. Vrne se nazaj v službo po isti poti, kjer ga ves čas snemajo kamere na ulicah, pred trgovinami, poslovnimi stavbami,...

Raziskava je pokazala, da je bil (v tem primeru Thomas) v enem samem dnevu posnet na več kot tristo kamerah in to na skoraj tridesetih različnih CCTV sistemih. To pomeni, da so ga posnele kamere tridesetih različnih naročnikov in vsak od njih iz posnetkov pridobiva informacije, ki jim koristijo, ob morebitnih prekrških pa je ukrepanje hitro. Na podlagi opazovanja enega delovnega dneva povsem običajnega

državljana Thomasa sta Norris in Armstrong sisteme nadzornih kamer razdelila v več skupin. Prvi je stanovanjski CCTV sistem, ki ga v stanovanjske soseske nameščajo lokalne oblasti. Tisti, ki imajo dostop do podatkov in posnetkov, so lokalna policija in lokalne avtoritete. Drug sistem spada v sfero varovanja šol in vrtcev. Kar se dogaja v okolici šol in znotraj njih, spremlja posebna varnostna služba. (Tudi v slovenskih šolah niso kamere in varnostniki nič neobičajnega.) V isto skupino nadzornega sistema s kamerami sodijo parkirišča, garaže in bencinske črpalke. Potem pa so tukaj še CCTV sistemi javnih telefonskih govornic, bančnih avtomatov, sistem nadzora bolnišnic, prometa, javnega transporta in ne nazadnje tudi sistem trgovsko komercialnih kamer.

V Sloveniji se je v začetku letošnjega leta precej pisalo o poskusnem uvajanju videonadzora na avtobusih mestnega potniškega prometa v Ljubljani (LPP). Velikega brata na mestnih avtobusih so poskusno začeli uvajati na dveh avtobusih, in to zaradi vandalizma ter čedalje bolj pogostih napadov na voznike. Kar je v tujini že ustaljena praksa, o kateri se ljudje niti ne sprašujejo več, je pri nas šele na začetku. Z letošnjim letom je začel veljati zakon o zasebnem varovanju. Ta dovoljuje snemanje in videonadzor na varovanih območjih, za katera skrbijo gospodarske družbe ali samostojni podjetniki. Vendar smejo z nadzornim sistemom upravljati le varnostne službe ali agencije z licenco.

Vzemimo še primer nakupovalnih središč; tam nas bo le redko ustavil brezdomec - preprosto zato, ker jih varnostniki takoj, ko jih kamera opazi, 'pospremijo' ven. Številne kamere na javnih mestih ter vsi drugi dokumenti; registrske tablice, mobilne, bančne in druge kartice, naj bi bile namenjene varnosti, preglednosti, evidenci ter splošni blaginji države. Vendar pa s seboj nosijo tudi pretkan način nadzora vsakega posameznega člana družbe. Kdor ima dostop do podatkov prav lahko preveri kje živimo, koliko zaslužimo, kakšne so naše nakupovalne navade, kje se prehranjujemo, kako preživljamo prosti čas, kaj so naša interesna področja, kakšne knjige beremo, ali imamo nepremičnine, posojila itd. Na podlagi vseh teh podatkov zlahka načrtamo ekonomski, socialni in potrošniški profil posameznika. Slednje je lahko nadležno, še posebno ko gre za telefonsko prodajo, akviziterske predstavitve na domu, poln poštni nabiralnik oglasov in komercialne elektronske pošte. Po drugi strani lahko olajšajo izbiro in nakup - pošiljajo kataloge, ki se ujemajo z našimi željami in pričakovanji. Z natančnim opazovanjem in proučevanjem so ugotovili tudi posebne navade potrošnikov. Na primer, da ogledala zunaj trgovin ali v izložbah

pozitivno vplivajo na privabljanje kupcev, slaba lokacija za trgovce je neposredna bližina bank ali pošt. Profil potrošnika je samo eden od mnogih identitet, ki jih ima posameznik. Informacije, pridobljene s pomočjo novih tehnologij so za družbo nujne tudi za izdelavo t. i. političnega profila. John Fiske navaja primer korejskega študenta, ki je na podlagi izposojenih knjig iz knjižnice in nato natančnejšega opazovanja njegovega dela dobil opomin agentov korejske državne tajne policije, češ da njegovo zanimanje postaja preveč radikalno.

To je le nekaj od številnih primerov, ki kažejo, da Veliki brat kljub svoji fizični, neposredni nenavzočnosti (ali pa prav zaradi nje) budno spremlja svoje 'ovčice' in ob nezaželenem obnašanju presenetljivo hitro ukrepa. "Številne informacije o ljudeh in naključnih obiskovalcih, ki so posnete na videonadzorne kamere, ne bodo nikoli znane v vseh podrobnostih, vendar je vseeno to še vedno učinkovit način za določanje tipov oz. profilov, ki so nujni pri identificiranju potencialno nevarnih posameznikov. Za proizvodnjo in doseganje norm, kar pove tudi Foucault, je ključna socialna moč" (Fiske, 2002: 383). Gre za to, da tolikšno število posnetkov in informacij v večini primerov ni podrobno pregledano. Tega materiala je enostavno preveč, da bi uspeli biti pozorni na vsak detajl. Prav zato so nadzorniki, ki naj bi na monitorjih spremljali, kar beleži oko kamere, bolj pozorni na tiste, ki so potencialno bolj nevarni in že imajo datoteke pri različnih nadzorovalnih telesih. Raziskovalec Howard Rheingold je v knjigi *Ne-vidne množice*, za primer navedel nekaj podatkov:

Leta 2002 je BBC v svojih poročilih poročal, da je podoba povprečnega mestnega prebivalca ujeta v kamere zaprtega kroga tristokrat na dan. Leta 2001 je Virgin Mobile priznal, da je od začetka delovanja leta 1999 shranil zapise o lokaciji klicev mobilnikov vsakega od svojih milijon naročnikov. Med Ameriškim nogometnim prvenstvom sedem mesecev prej, preden so zaradi terorističnih napadov na ZDA nadzorne točke, opremljene z visokotehnološko opremo za nadzor, postale del ameriškega vsakdanjika, je obraz vsakega človeka, ki je vstopil na stadion, posnela digitalna videokamera in ga primerjala v računalniški bazi podatkov z obrazi iskanih zločincev. Marca, leta 2002 sta Motorola in Visionics, družba, ki je izdelala sistem za prepoznavanje obrazov na stadionu, sporočila, da nameravata policistom in drugim branilcem zakonov prodajati mobilnike, ki imajo vgrajen sistem za prepoznavanje obrazov v realnem času (Rheingold, 2004: 185).

Navzočnost kamer na javnih mestih je nedvomno del nove metode opazovanja in nadzorovanja. Postale so del našega vsakdana in to brez velikih razprav o njihovi upravičenosti. "Nadzorovanje, ki postaja del vsakdanjega življenja, prodira vse globlje v našo rutino. Celo sami sodelujemo pri tem, običajno nezavedno in rutinsko. S samodisciplino ustvarjamo svoj lastni nadzor" (Lyon, 1994: 220). Pogosto se niti ne zavedamo, da na nas prežijo kamere, ki zabeležijo naša dejanja. Še največkrat na to pomislimo, kadar npr. najdemo kakšen vreden predmet ali pozabljen denar na bančnem avtomatu. Najprej se ozremo naokrog, ali nas morda kdo ne gleda, opazuje, snema ali se celo zabava ob tem, kako ravnamo v takšnih situacijah. Vendar ne le nadzorne kamere na javnih mestih, tudi vsak telefonski klic, nakup s kreditno kartico, elektronsko sporočilo, plačevanje cestnine in klik z miško na internetu, vse to se razvršča in shranjuje v različne baze podatkov, ki jih uporabljajo državne varnostne agencije ali zgolj tisti, ki bi radi čim več prodali in so za pridobivanje potrošnikov pripravljene v moderno tehnologijo vložiti veliko denarja. Vse to so primeri, ki kažejo, kako zelo so tehnologije nadzora postale neprepoznave in vraščene v vsakdanje življenje, kot njen neizogibni in samoumevni del. Tisti, ki so na jasen in transparenten način začeli opozarjati na prisotnost kamer, so zreducirani na majhne, obskurne skupine, ki so jih mediji umestili kar med skupino antiglobalistov.

3. 7 IGRALCI PRED OBJEKTIVOM NADZORNIH KAMER

Gre za skupino fantov in deklet iz New Yorka, ki že od leta 1996 delujejo pod imenom *"The Surveillance Camera Players"*.¹¹ Njihov idejni vodja je Američan Bill Brown, svojo dejavnost so iz Amerike (Kalifornije, Arizone in New Yorka) razširili še v nekaj evropskih držav; Italijo, Švedsko in v Litvo. Njihov namen je na miroljuben ter umetniški način osveščati ljudi, da so vsepovsod prisotne kamere. V začetku delovanja so začeli s principom uličnega gledališča, bolje rečeno, uličnega filma. Če na filmske, televizijske kamere lahko snemajo filme, nadaljevanke, dokumentarce,

¹¹ The surveillance camera players v nadaljevanju prevajamo kot igralci pred nadzornimi kamerami.

reality showe in drugo zabavo, zakaj ne bi tudi pred nadzornimi kamerami uprizorili predstave, igre ali kaj podobnega, in to z vnaprej predvidenim scenarijem. Spontano vsakdanje obnašanje mimoidočih na ulici so zamenjali s predvidljivostjo. Ta skupina igralcev pred nadzornimi kamerami se je pred slabimi desetimi leti začela zbirati pred kamerami na postajah mestnih podzemnih železnic, letališčih in avtobusnih postajah. Danes so kamere povsod in praktično lahko nastopajo na katerikoli ulici Manhattna. Postale so tudi že tako tehnološko dovršene, da so slike obrazov popolnoma čiste. Prav tako jih je mogoče priključiti na računalnik ali ljudi na ulici, ki jih ujame oko kamere, opazovati na digitalnih televizijskih ekranih. Aktivisti oz. igralci so pred nadzornimi kamerami igrali prizore iz literature, ki so na simbolni ravni opozarjali na hitro rastoč trend nadzorovanja s kamerami. To so bili pantomimični prizori iz npr. Beckettovega *Čakajoč Godota*, Orwellovih knjig *1984* in *Živalska Farma*, Poejevo *Masko rdeče smrti*, itd. Šlo je za princip nemega filma, ki temelji samo na podobah in ne na zvoku. Z nadzornimi kamerami je prepovedano snemati zvoke, zato so njihove predstave tihe, temeljijo le na gibu in pantomimi. Vodja skupine Bill Brown poudarja, da so bili odzivi neverjetni in nad pričakovanji. S strani mimoidočih so bile reakcije zelo različne. Eni so jih imeli bolj za ulične umetnike, kot pa za politične aktiviste, ki opozarjajo na porast družbenega nazora. Spet drugi so bili presenečeni in ogorčeni, ko so jih seznanili s tem, koliko kamer jih v tistem trenutku opazuje. Ob takšnih priložnostih so delili tudi zemljevide z označenimi mesti, kjer so nameščene nadzorne kamere. Presenetljiv odziv pa je bil tudi z 'druge strani' kamere, s strani tistih, katerih obličje jim je bilo nevidno, čeprav je bila predstava namenjena obojim - mimoidočim v opomin in nadzornikom v provokacijo. Igralci niso mogli z gotovostjo vedeti, ali jih v tistem trenutku kdo (razen naključnih mimoidočih) zares opazuje in ali bodo s svojim igranjem sprožili kakšno reakcijo. Vendar ko so začeli s prvimi predstavami, je vedno posredovala policija in motila njihovo izvajanje. Nadzorniki z druge strani kamere so aktiviste pustili pri miru šele, ko so na njih naleteli večkrat, si jih dobro ogledali, preverili kdo so, kaj počnejo, se prepričali, da njihovo početje ni nevarno in da je to skrbno načrtovana strategija obnašanja po določenem scenariju, kot to predpostavlja filmska ali televizijska kamera. Vendar celo po tem se je včasih še zgodilo, da so privatni varnostniki, ki jih še niso poznali, skušali intervenirati in jih umakniti izpred kamere. Danes njihovih predstav ne motijo več, kar je za igralce pred nadzorno kamero znak, da se je njihov umetniški način upora v javnosti dobro prijel in da ga odobravajo. V kolikor bi policija vsakič znova posredovala, bi s tem

prikazala svojo šibkost, občutljivost in odvisnost od nadzornih kamer. Metoda igralcev pred nadzornimi kamerami se je skozi čas spreminjala in zdaj namesto predstav z maskami na obrazih na problem nadzora opozarjajo z velikimi transparenti in tablami, na katerih so zapisana gesla. Zelo jasna je simbolika in primerjava objektivna kamere z očesom Boga, ki vse vidi in vse ve in je vseprisoten, a je hkrati sam neviden. Na primer: *"Ali Bog ne vidi vsega?, Oče pravi, da so kamere božje oči. Hočem, da me vidi Bog!, In zdaj molim v kamero."*¹² Igralci pred nadzornimi kamerami se zavedajo, da čeprav tehnologija postaja vedno bolj sofisticirana, se je tudi proti njej mogoče boriti z enostavnimi vendar domiselnimi orodji in metodami.

Čeprav velja prepričanje, da so kamere nameščene za družbeno kontrolo, kar naj bi pomenilo večjo varnost, preprečevanje kriminala, nasilja in tatvin, to ni tako. Trgovci poudarjajo, da zaradi nameščenosti kamer v resnici ni nič manj tatvin, kot jih je bilo prej. Vsa nadzorna tehnologija ni mogla preprečiti velike tragedije 11. septembra v ZDA. Prav tako se ne moremo strinjati s trditvijo, da je z nadzornimi kamerami mogoče hitro ukrepati, kaj šele preprečiti škodo. S posnetimi podobami lahko le naknadno ugotavljamo, kaj se je dogajalo, kdo je storilec, iščemo priče in sankcioniramo prekrške. Ob tem se postavlja tudi vprašanje objektivnosti posnetega materiala, saj preveč pogosto slepo zaupamo posnetkom, ki nam služijo kot neizpodbiten in zanesljiv dokaz za pravično presojo. Vendar velja ponovno razmisliti, ali je posnetek kamere objektiven, lahko podobi na traku popolnoma zaupamo, je res posneto vse, kar je ključno za nek razplet dogodkov, je posameznik le videni objekt, ki ga je posnela nadzorna kamera, ali lahko na podlagi posnetka presojamo, je prizor na kameri ključni dokaz in poslednja raz-sodba?

Če bi sledili konceptu Kuzanskega, bi bil odgovor jasen - v kolikor predpostavljamo, da je kamera sodobno božje oko, bog pa ve vse, zna odpuščati, je vedno dober in pravičen razsodnik, potem je tudi posnetek kamere popolnoma objektiven, pravičen in bi lahko na tej podlagi presojali. Ker je med univerzalnim božjim pogledom, kot ga razume Kuzanski, Benthamovim panoptikonom in sodobnim elektronskim panoptikonom vsaj toliko razlik, kolikor je podobnosti, tako enostavnih vzporednic ne moremo začrtati. Fiske opozori, da je diskurz prava v vsakdanji praksi političen, vpet v širšo družbo in kontekst, zato se ne more strinjati z zakoreninjeno tezo "Kamera ne

¹² glej slikovno prilogo

laže" (Fiske, 2002: 387). Kolikor bolj je tehnologija nadzora razširjena in povsod navzoča, toliko bolj je dostopna širšim uporabnikom. S tem je tudi več možnosti za njeno zlorabo, prenašanje podatkov in dvom v avtentičnost je vsekakor upravičen. Pripovedovanje resnice ter slikanje objektivnih dejstev o dogodkih je tudi osnovni namen novinarskega poročanja. Vendar natančno vemo, da so prav novinarji tisti, ki s kombinacijo slike in besede konstruirajo svojo verzijo resnice. Izbira sogovornikov, virov informacij ter posnetki s prizorišča, lahko ustvarijo popolnoma drugačno zgodbo, kot bi jo videli, če bi bili mi sami na kraju dogodka.

Raziskovalec Calvert prav v vprašljivosti objektivnega sporočanja novinarstva išče razloge za porast trenda skritih nadzorovalnih kamer, ki se vedno bolj pojavljajo v obliki televizijskih 'reality' oddaj in prispevkov. Ti naj bi ljudem pokazali, kakšna je prava slika oz. situacija na terenu. Skrita kamera naj bi prav zaradi svoje navidezne nenavzočnosti, ljudi ujela v spontanah, ne v naprej zrežiranih situacijah. Takšne oddaje, ki imajo celo ambiciozno željo nadzirati kriminal, so npr. *Cops*, *Dateline*, *48 Hours*, itd. V primeru skrite televizijske kamere naj bi zgodbo govorila slika sama in ne novinar. Dokazuje resnice, kaj se zares dogaja na terenu je ujet le na kamero in posredovan gledalcu, da si sam ustvari svojo predstavo o tem, kar je videl. Vendar tudi pri tovrstnih oddajah Calvert svari pred navidezno objektivnostjo, saj so npr. dogodki nasilnega kriminala ali uspešnega reševanja in posredovanja policistov prikazana večkrat, kot pa se to zgodi v resnici. Drug primer, ki ga navajaj je afera, ki jo je že pred leti sprožila domnevno objektivna raziskava s skrito kamero. Opazovali so kako pripravljajo hrano v eni od verig s hitro prehrano. Iz posnetkov, ki jih je kamera nepretrgoma beležila približno 45 ur, so za 'potrebe' gledalcev iztrgali le 10 minut takšnih, kjer so zabeležene nečednosti, ki se tu in tam gotovo pripetijo v vsaki restavraciji.

To je le nekaj primerov, ki nakazujejo, da je v objektivnost posnetega materiala na skriti nadzorni kameri upravičeno mogoče dvomiti. Podobno kot Fiske in Calvert, razmišlja tudi Lyon in svari pred poenostavljeno sodbo na podlagi fotografij, posnetih podob in tonskih zapisov. Videti, še ne pomeni vedeti in ti dve kategoriji sta pogosto izenačeni. Tisto, kar ju razločuje, ni samo možnost prenašanja ter upoštevanje konteksta in okoliščin, v katerem je podoba človeka ujeta, ampak Lyon dodaja še en vidik. Gre za t. i. 'razločevalni efekt' (*distancing effect*); ta razmejuje tehnologijo od človeka kot osebnosti. Ko danes kamere zabeležijo človeka, ga spremenijo zgolj v videni, nadzorovani subjekt, informacije o njem se shranjujejo v različne baze

podatkov, s katerimi razpolagajo in iz njih, kadar je to potrebno, sestavijo profil. Ta profil običajno nima prav veliko skupnega s človekom kot osebnostjo, saj je v osnovi obravnavan kot objekt, oz. kot to poimenuje Lyon, 'podatkovni objekt (*data-object*). Če univerzalni božji pogled pri Kuzanskem, Benthamu, Orwellu in Foucaultu človeka še vidi kot subjekt, je pogled kamere v elektronskem panoptikonu usmerjen na objekt, ki ga določajo različni podatki. Takole zapiše:

Danes to objektivno vedenje, čeprav vedno bolj dvomimo vanj kot v vir znanstvene gotovosti, še vedno najde mesto v računalniških bazah podatkov. Elektronsko nadzorovanje je preneslo motiv nadzovanja že iz razsvetljenstva v pozno 20. stoletje (in v začetek 21. op. B. C.), le da je reducirala osebo na podatkovno podobo. (...) Znotraj takšnega sistema je podatkovna podoba distancirana od osebe in na ta način tudi od form odgovornosti in obveznosti, ki so sicer običajne in pričakovane v medosebnih razmerjih (Lyon, 1994: 206).

Elektronsko nadzorovanje zanemara dimenzijo človeka kot enkratne in neponovljive osebe in zato vzpostavlja efekt distance, ki jo prinaša tehnologija. Človek je v elektronskem panoptikonu skupek podatkov oz. podatkovna podoba, posredovana skozi različne medije, v našem primeru skozi medij nadzorne kamere. Takšne objektivizacije človeka zagotovo ni mogoče najti v nobeni od prejšnjih, še tako strogih in trdih oblik nadzovanja in kaznovanja. Življenje v družbah sodobnega načina elektronskega nadzora je že navrglo izzive fundamentalne vrste. Lyon poudarja, da so trenutno velika metafizična vprašanja vse prepogosto zanemarjena in bi bilo dobro, da bi jih vključili v kritično analizo, ki bi temeljila na specifičnih pogledih prava, človekovega osebja in predvsem je pomembno zaupanje v ljudi ter odpuščanje. V današnjem sistemu nadzovanja ni več prostora za odpuščanje niti za vzajemno zaupanje med ljudmi. Namesto tega raje zaupamo bazam od tu in tam pridobljenih podatkov, ki se kopičijo in ustvarjajo nek dodatni jaz, ki nima prav dosti skupnega z našim resničnim jazom (*real self*). Nadzornik v panoptikonu je v poziciji vedenja. Tisto, kar ve, je tisto, kar vidi, in to je zanj edini podatek. Če misel izpeljemo še dlje in širše ter uporabimo Berkeleyjevo tezo: "biti je biti viden", potem človek je, kolikor je viden, nadzorovan, evidentiran in o njem obstajajo določeni podatki. V smislu delovanja državne birokracije ter vzdrževanja družbene moči to

drži, vendar nikakor ni mogoče trditi, da izven tega drugih ni. Ta trditev bi vzdržala v konceptu univerzalnega pogleda pri Kuzanskem, pri Benthamu, Orwellu, Foucaultu in danes nikakor ne. In to zato, ker človek ni obravnavan kot osebstvo, kot celota, na kar opozarja Lyon. S sodobnimi tehnologijami se vzpostavlja distanca. Tisti, ki zbirajo podatke, z nadzorovanimi državljani niso v neposrednem stiku in vedo le tisto kar vidijo. Kamera je posrednik in vez, ki vzdržuje ne-osebni odnos oz. komunikacijo med tistim, ki ga nadzorujemo in osebo, ki te podatke zbira. Poleg tega je nadzorovanje s pogledom kamere v večini primerov neprostoovoljno in vdira v naš zasebni prostor.

Čeprav nadzorovanje odpira široko vprašanje človekove zasebnosti, Rheingold opozarja, da gre pri tehnologijah opazovanja in nadzorovanja v resnici za moč in oblast. "Vseobsežni mediji združujejo moč nadzorovanja z močjo komunikacije in računanja. Ljudje bodo vohljali za tistimi, ki uporabljajo mobilne in vseobsežne medije. Včasih bo vohljanje sporazumno in vzajemno koristno. Drugič bo vse, česar se je bal Orwell, (...)" (Rheingold, 2004: 87). Brez dvoma so tehnološke zamisli in inovacije naravnane v prvi vrsti za reševanje problemov ter za udobje ljudi. Nadzorovanje s kamerami, ki lahko delujejo zastraševalno in vzgojno, ponujajo tudi mnogo dobrih strani, sicer se ljudje ne bi tako množično posluževali tovrstnega pripomočka. Myron Krueger, avtor analognih elektronskih vezij in videokamer v sobi z naravoslovnim muzejem univerze, vseeno poudarja, da velja razmisliti v kakšno smer smo krenili:

Neverjetno smo naravnani na zamisel, da je edini namen naše tehnologije reševati probleme. Ustvarja pa tudi pojme in filozofijo. Bolj moramo raziskati te plati naših iznajdb, kajti naslednja generacija tehnologije bo govorila z nami, nas razumela in zaznavala naše vedenje. Vstopila bo v vsak dom in pisarno in delovala kot posrednik med nami ter velikim delom informacij in izkušenj, ki jih bomo prejeli. Oblikovanje intimne tehnologije je enako pomembno z estetskega stališča kot s tehničnega. Tega se moramo zavedeti, če naj razumemo in izberemo tisto, kar bomo postali pod vplivom tega, kar smo ustvarili (Krueger v Rheingold, 2004: 89).

Ko govorimo o kamerah, bodisi nadzornih ali televizijskih, lahko trdimo, da so že vstopile v vsakdanje življenje in naše intimne prostore. Če smo to dopustili, velja

razmisliti, katere so tiste pozitivne strani, ki jih je prinesel univerzalni pogled kamere. Nedvomno je tudi teh dovolj, sicer bi skozi selektivno družbeno mrežo pogled kamere že zdavnaj izločili, kaj šele, da bi ga spustili v svojo bližino.

3. 8 SOVPADANJE POZITIVNIH IN NEGATIVNIH UČINKOV POGLEDA KAMERE

Gre za oboje, za negativne in pozitivne učinke, ki jih prinaša Veliki brat oz. nepregledno število malih bratov, ki nas budno spremljajo na naših poteh. Če si sposodimo misel, da je v vsakem dobrem nekaj slabega in v vsakem slabem nekaj dobrega, potem lahko to zapišemo tudi za kamero. Kuzanski bi to poimenoval sovpadanje nasprotij in prav je, da se vprašamo, kaj dobrega je prinesel nenehno navzoč pogled kamere, zakaj ljudje kljub vsemu sprejemamo in odobravamo nadzorne kamere ter ostalo tehnologijo, ki operira v polju vizualnega? Res je sicer, da v primeru nadzornih kamer, ki že same po sebi implicirajo restrikcijo in nezaupanje ter nujnost preverjanja, ne moremo uporabljati terminov, ki jih za ikono božjega pogleda uporablja Kuzanski, to je ljubezen, občutek zadovoljstva in solidarnosti. Vendar mora biti nekaj, kar je prižgalo zeleno luč takšnemu načinu obvladovanja vsakdanjega delovanja ljudi in to je najbrž občutek strahu ter želja po udobnem življenju.

Danes je bolj kot kadarkoli, prisoten občutek strahu in ogroženosti. Bodisi pred terorističnimi napadi, ali pred naraščajočim kriminalom. Kamere so nameščene zato, ker naj bi preprečile neljube dogodke in prebivalcem dale občutek varnost, saj lahko v primeru neprijetnosti ukrepajo; poiščejo in kaznujejo storilca.

Vzemimo še en primer: Orwella in njegovega 'Velikega brata.' Njegova napoved razvoja družbe je bila zelo pesimistična in tudi ni upoštevala možnosti, da bo razvoj tehnologije tako zapeljal uporabnike, da se bodo prostovoljno odločali, da postanejo del velikega sistema nadzora. Če so se več desetletij bali, da bo uporaba nadzorovalne tehnologije postala zgolj orodje represije, pa so danes ljudje prostovoljno zamenjali zasebnost za udobje. Na primer; koliko je med nami takšnih, ki bi se bili pripravljene odpovedati mobilnemu aparatu le zato, ker lahko natančno

določijo, kje smo v določenem trenutku, s kom se pogovarjamo in ne nazadnje tudi kakšna je vsebina naših pogovorov in sms sporočil? Koliko je takšnih, ki dnevnih novic na televiziji ne spremljajo le zato, ker s sliko in izbranimi podobami ne prikažejo tistega, kar se v resnici dogaja in predvsem, koliko je takšnih, ki bi se odreklo, če bi imeli možnosti, opazovati druge ljudi pri vsakdanjih opravilih, bodisi na javnih ali še bolje v zasebnih, intimnih prostorih? Gre za prostovoljno odločitev posameznika, ki pa se v večini primerov nagiba v smer udobja, ki izpodriva zasebnost. Lyon o vplivu potrošništva na sodobno nadzorovanje zapiše:

Stvari so se od Orwellovih časov spremenile in množična potrošnja se je izkazala za novo resničnost. Le manjšina, t.i. reveži, ki jim položaj preprečuje, da bi lahko neovirano zapravljali, zdaj doživlja kruto ostrino izključenosti in kaznovalnega nadzora. Vsak, ki bi rad razumel naravo današnjega nadzora, mora upoštevati ta dejstva. Medtem, ko je Orwell največjo nevarnost videl v državi, današnji nadzor potrošnikov sproža niz novih vprašanj, na katera bo še treba najti ustrezne analitične odgovore. Popolnoma verodostojno stališče je, da je v današnjih okoliščinah potrošništvo pomembno sredstvo vzdrževanja družbenega reda, starejše oblike nadzora pa se ukvarjajo s preostankom ljudi, ki so zunaj potrošniških tokov" (Lyon v Rheingold, 2004: 186).

Nihče si ne želi biti izključen, zato uporabniki prostovoljno prevzemajo tehnologije, ki razkrivajo osebne podatke, navade, obnašanje ter jih imajo skozi čas kot samoumeven in celo nepogrešljiv del vsakdanjika. S tem, ko uporabniki izkoriščajo možnosti sodobnih tehnologij, se vključujejo v verigo širokega nadzora in se tudi sami lahko postavijo v vlogo nadzornika. "Če bo prišel dan, ko bodo milijoni ljudi nosili prenosne računalnike s senzorji, bo prebivalstvo samo lahko postalo kolektivni nadzornik. "Veliki vsakdo" (Rheingold, 2004:187). Vsak si želi biti vsaj za trenutek v poziciji moči, v poziciji Velikega brata, ki ve več, v situaciji, kjer lahko opazuje in nadzoruje ter je od njega odvisen nadaljnji razplet dogodkov. S sodobno tehnologijo, kot so kamere, mobilni telefoni s fotografskim objektivom, prenosni računalniki s senzorji, itd. lahko drug drugega nadzorujemo in, kar je še pomembneje, varujemo. Danes je bolj kot kadarkoli prisoten občutek strahu in ogroženosti. Bodisi pred terorističnimi napadi, ali pa pred naraščajočim kriminalom. Kamere so nameščene

zato, ker naj bi preprečile neljube dogodke in prebivalcem dale občutek varnost, Podatke, ki jih zabeležijo z nadzornimi kamerami v nekaterih primerih omogočajo tudi lažje in hitrejše delovanje državnih aparatov ter krepitev kooperacije

4. ZAKLJUČEK

Poskus primerjave in analize univerzalnega božjega pogleda kot ga je zastavil Kuzanski in objektivna kamere nas je pripeljal do zanimivih spoznanj. Pogled, kakršenkoli že, je tisti, ki skrivno obvladuje vse poti, človeku pa daje občutek da ni sam, da je nekdo ali nekaj, ki ga presega, ki ve več in je vedno z njim. Spremlja ga na vsakem koraku, vodi in ne prisilno usmerja. Takšen je gotovo občutek verujočega človeka in tistega, ki se npr. v stanovanjski soseski sredi noči sprehaja po ulici, ki je nadzorovana s kamero. Božji pogled ali pogled kamere lahko spremlja vsakega posameznika posebej in vse na enkrat. Takšne sposobnosti človek nima, prilašča si jo lahko samo nekdo ali nekaj, ki poseduje božanske attribute, ki je svoje obličje skril za objektivom kamere. Ker sam ni izpostavljen vidnosti, človeka presega. Gre za mehanizem, ki v družbah v vseh časovnih obdobjih odlično deluje. To smo pokazali na primeru Benthama, ki je svojo idejo o panoptičnem zaporu zasnoval ravno na dihotomiji: nevidni (a hkrati vsevidni) nadzornik - vidnosti vedno izpostavljeni zaporniki. Tudi Bentham se na simbolni ravni opira na teologijo in v nadzornikovem vseprisotnem pogledu konstruira boga ter vzpostavlja, če si sposodimo Lyonov termin, sekularno družbeno teologijo. Po korakih, z manjšimi ali večjimi odstopanji, univerzalnemu božjemu pogledu sledimo še v Orwellovem 'Velikemu bratu', Foucaultovemu panoptikonu, ki ga je iz skrajnih in omejenih točk, skoncentriranih v enem samem centru, preslikal v širšo družbo. V ta namen je namesto božjega pogleda, ječarjevega pogleda ali 'Velikega brata' uporabil kar državne birokratske aparate, plačane vohune, nadzornike, policijo, tajne službe in druga tovrstna sredstva. In nazadnje še Lyonov elektronski panoptikon, ki že predvideva uporabo sodobnih vizualnih pripomočkov. Ti imajo isto funkcijo kot vsi že naštetih koncepti, to je nadzorovanje in obvladovanje vseh hkrati in vsakega posameznega človeka. Božji pogled se je torej na simbolni ravni prilagajal času in se iz ikone boga, ki so jo občudovali menihi pred stoletji, transformiral v tridimenzionalno podobo. Ta deluje, tako kot božji pogled, izven časa in prostora. Obvešča o dogajanju, združuje in povezuje ljudi, ki fizično niso prisotni na istem kraju in to v neverjetno kratkem časovnem intervalu. Poleg tega so podobe spravljene v baze podatkov in presegajo minljivi časovni okvir.

Če se je Wim Wenders spraševal, ali obstaja dobri bog, ki vse vidi in si v svojem neznansko velikem spominu za vedno zapomni vse dogodke, vse gibe, vse ljudi, bi mu lahko odgovorili pritrdilno. Ne le danes, ampak v vseh časovnih okvirih. Že samo vprašanje Wendersa in koncept univerzalnega božjega pogleda pri Kuzanskem, namiguje na strah ob misli, da ne bi bilo ničesar takšnega, kar nas spremlja na naših poteh, a hkrati na željo po velikem istem, ki bi človeka spremljal in v svojem spominu podob ustavil minevanje. Gotovo pa si Kuzanski in Wenders tega 'dobrega Boga' nista predstavljala kot bazo podatkov, shranjenih na traku video kamere. Vendar je tudi to zanimiv aspekt opazovanja in v nalogi smo želeli poudariti to: moč sodobnih tehnologij, novega božjega pogleda, ki najbrž, ne naključno, sovпада s sodobno družbo, ki jo prežema povsod prisoten strah in grožnja pred terorizmom. Kamere in sodobna tehnologija, ki se vedno bolj odpira polju vizualnega, omogoča neskončno veliko število shranjenih podob in podatkov. Lyon ugotavlja, da se je postopoma že pri Benthamu, Orwellu in Foucaultu ter vse do danes izgubljal občutek zaupanja in zato se povečuje občutek strahu pred drugimi ter potreba po opazovanju in nadzorovanju. Pogled kamere, bodisi nadzorne bodisi televizijske, je na ta način izgubil tisto drugo, dobro in ljubečo polovico, ki jo s seboj prinaša pogled boga. Poudarek je predvsem na pogledu kamere, ki se vzpostavlja kot gospodar in veliki nadzornik, ne pa kot ljubeči oče. Na tej točki se nam je skozi nalogo izrisala največja razpoka.

Zastavili smo si še en cilj, preveriti, ali za pogled kamere drži Berkeleyjeva teza 'Biti je biti zaznan'. To je pravzaprav parafraziran prvi del misli "*jaz sem zato, ker me ti opazuješ*", ki jo Kuzanski pripisuje univerzalnemu božjemu pogledu. Odgovor bi bil pritrdilen, čeprav obstaja mnogo izjem, ki potrjujejo pravilo. Pogled kamere naredi stvari, dogodke in ljudi vidne. Za druge, ki me ne poznajo in niso prisotni tukaj in zdaj, ne obstajam, če me kamera ne posname in predstavi javnosti oz. nadzorovalnemu telesu, v kolikor imamo v mislih nadzorne kamere. Ko kamera vzpostavi razmerje do človeka, ga na ta način naredi vidnega in ga določi. Veselovi misli, da božji pogled interpelira individue v bit, bi lahko dodali, da tudi pogled kamere interpelira individue v bit, jim podeli obstoj. Vizualno razmerje vedno vnaša distanco. Lyon bi verjetno rekel, da človeka kamera določi s t. i. *dodatnim jazom (additional self)*. Ni nujno, da ima dodatni jaz kaj dosti skupnega z osebo, ki je na tak način prezentirana, je pa to edina prezenca, ki jo imajo drugi o meni in me na tej podlagi določajo. Ljudje, ki jih posnamejo kamere, postanejo vidni tudi drugim in šele

v trenutku, ko postanejo vidni, obstajajo tudi za druge. So oz. bivajo pa na način, kot so predstavljeni, z dodatnim jazom postajajo objekti opremljeni s podatki. Tako je v primeru televizijskih kamer in tudi nadzornih kamer. Že s tem, ko je moja pojava za kratek trenutek ob določenem času na določenem kraju pri določenih dogodkih oz. opravih ujeta v objektiv kamere in zabeležena na trak, začnem obstajati za tistega 'velikega' na drugi strani, ki je skrit mojemu obličju ter lahko gleda samo mene in vse hkrati. Kar je ujeto v objektiv kamere ali shranjeno v različnih bazah podatkov, ki jih uporabljajo v državne, birokratske in vedno bolj tudi v zasebne namene, pa človeka določa in sestavlja njegov profil.

Ker se v dodatnem jazu ljudje pogosto ne prepoznajo in ne želijo biti le objekti opremljeni s podatki, moramo zanikati drugi del trditve, ki jo Kuzanski postavlja kot drugi pol božjega pogleda. Ne le, da jaz sem, ker me ti opazuješ, pomembno je tudi, da sem jaz najprej sam svoj. Ta del v pogledu kamere umanjka in prav to je tisto, na kar opozarja Lyon. Distanca med kamero in človekom je postala prevelika, ljudi in dogodkov pa toliko, da se reduciranje ljudi na videne objekte zdi nujno. Če je človek sam svoj in deluje po temeljnih principih in pravilih, ki jih je določila družba, potem bi bil danes za objektiv kamere povsem nezanimiv. Z drugimi besedami, pogled kamere bi ga sicer videl, nekaj časa celo opazoval, vendar prezrl. Ljudi danes ne zanima, npr. kako dosledno in higienično neoporečno pripravljajo hrano v restavracijah s hitro prehrano, ampak kaj je spornega, kaj je tisto, kar ni dovoljeno, kaj je šokantno... Prav tako so nadzorne kamere namenjene opazovanju tistih, ki prekršijo pravila, in ne občutku zadovoljstva ob pogledu na dobro vzgojene državljane. Pogled ni več ljubezen, ampak nadzor, ni več dobri pogled, ampak strog pogled, ki kaznuje in išče nepravilnosti. Pogled kamere je za razliko od univerzalnega božjega pogleda tam, kjer ni zaupanja, ampak dvom.

5. VIRI IN LITERATURA

- Armstrong, Garry in Norris, Clive (1999): *The maximum surveillance society- the rise of CCTV*. Berg, Oxford, New York
- Bentham, Jeremy (1995): *The Panopticon writings*. Verso, New York, London
- Blum, Paul Richard (2001): "Salva fide et pace". *Poligrafi*, 23/24, str. 231-258
- Božovič, Miran (1994): "Bog v Benthamovem panoptikonu". *Razpol*, 8, str. 57-85
- Buzzi, Franco (2001): "Individuum in družba v filozofsko-teološkem premišljevanju Nikolaja Kuzanskega". *Tretji dan*, str. 40-44
- Calvert, Clay (2000): *Voyeur Nation- Media, Privacy and Peering in Modern Culture*, Westview Press, Oxford
- Certeau, Michel de (1996): "Nikolaj Kuzanski: Skrivnost pogleda". *Filozofski vestnik*, XVII, 1, str. 153-174
- Friedberg, Anne (2002): "The mobilized and virtual gaze in modernity". *The Visual Culture reader*, Routledge, London, str. 395-403
- Fiske, John (2002): "Videotech". *The Visual Culture reader*, Routledge, London, str. 383-393
- Foucault, Michel (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje*. Delavska enotnost, Ljubljana
- Frith, Maxine (2004): "Big Brother Britain- Four milion CCTV cameras watch public". *Independent*, 12. January, str. 5
- Hribar, Tine (2000): *Filozofija religije*. Filozofska fakulteta, Ljubljana
- Jaspers, Karl (2001): "Kuzanski o verskem miru in strpnosti". *Poligrafi*, 23/24, str. 197-214
- Krašič, Marko A. (2004): "Veliki brat na mestnih avtobusih". *Delo*, 30. januar 2004, str. 9
- Kuzanski, Nikolaj (1997): *O božjem pogledu*, Družina, Ljubljana
- Lyon, David (1994): *The Electronic Eye- the rise of surveillance society*. Polity Press, Cambridge

- Mirzoeff, Nicholas (2002): "The subject of visual culture". The Visual Culture reader, Routledge, London, str. 3-21
- Orwell, George (1983): 1984. Mladinska knjiga, Ljubljana
- Ošlaj, Borut (1999): Homo diaphoricus. Filozofska fakulteta, Ljubljana
- Otto, Rudolf (1993): Sveto. Nova Revija, Ljubljana
- Pelevin, Viktor (2003): Čapajev in praznosta, Cankarjeva založba, Ljubljana
- Pelko, Stojan (1994): Očividci. Analecta, Ljubljana
- Rheingold, Howard (2004): Ne-vidne množice. Vale-Novak, Ljubljana
- Sveto pismo nove zaveze (1995), Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana
- Škamperle, Igor (2001): "Mreža razmerij in kontraktna središča". Poligrafi, 23/24, str. 131-154
- Uršič, Marko (2001): "Učena nevednost, pot k sovpadanju nasprotij". Poligrafi, 23/24, str. 100-131
- Vesel, Matjaž (1996): "Božji pogled". Filozofski vestnik, XVII, 1, str. 137-152
- Vesel, Matjaž (2000): Učena nevednost Nikolaja Kuzanskega in konstitucija univerzuma moderne znanosti. ZRC, Ljubljana

INTERNETNE STRANI:

www.notbored.org (avgust, 2004)

www.bisernaogrlica.com/psalmi/psalmi.html (avgust 2004)

6. PRILOGA

Vir: www.notbored.org/god's_eyes2.jpg (avgust, 2004)

Vir: www.notbored.org/god's_eyes3.jpg (avgust, 2004)

Vir: www.notbored.org/god's_eyes5.jpg (avgust, 2004)

Vir: www.notbored.org/god's_eyes4.jpg (avgust, 2004)

Vir: www.notbored.org/watching-all-day.jpg (avgust, 2004)